

TARİH TETKİKLERİ DERGİSİ

JOURNAL OF HISTORICAL STUDIES

Cilt/Vol.: 1-Sayı/Issue: 1
Haziran 2023/June 2023

Başvuru/Submitted: 1 Haziran/June 2023
Kabul/accepted: 20 Haziran/June 2023

<https://tarihtetkikleri.com>

DOI Number: 10.5281/zenodo.8060759

Araştırma Makalesi

Altı ayda bir yayınlanan hakemli, tarih dergisi
A refereed history journal published every six months

İttihat ve Terakki Hükümetlerinin Dış Politika Anlayışı (1913-1918)

Hakan Burak UZ*

Özet

Kanun-ı Esasi'nin yeniden yürürlüğe konulmasıyla birlikte başlayan ikinci meşrutî yönetim döneminde, başlangıçta dışarıdan yönlendirme şeklinde ortaya çıkan bir “denetleme” rolünü tercih eden İttihat ve Terakki Cemiyeti, Sait Halim Paşa ve Talat Paşa Sadaretleri dönemlerinde ise yönetimi doğrudan üstlenmiş, bu sebeple bu dönem “İttihatçı” hükümetler dönemi olarak anılmıştır. Cemiyetin kurucu felsefesini yansıtan; ekonomik ve siyasi bağımsızlığı hedefleyen, modern, seküler ve millî siyaset anlayışı, mezkûr dönemde takip edilen hariciye siyasetine zemin oluşturmuştur. İttihat Terakki Hükümetlerinin görevde bulunduğu zaman zarfında, uluslararası siyasete hâkim olan emperyalist anlayış ve bu anlayışın neticesi olarak yaşanan Umumi Harp süreci, harp öncesi dönem de dahil olmak üzere, devletler arasındaki ikili ve ittifaklar şeklinde tezahür eden çoklu diplomatik ilişkilerin seyrini belirlemiştir. Büyük Güçlerin, çeşitli vasıtalarla Osmanlı Devleti'nin iç işleyişine müdahalesinden rahatsız olan ve bunu mümkün olan en düşük seviyede tutmak isteyen Cemiyet, bilhassa denetleme iktidarları döneminde, kuruluş dönemi felsefesinden uzaklaşarak Büyük Güçler nezdinde bir ayrıma gitmeden destek arayışı içerisinde olmuş; doğrudan iktidarı döneminde ise kararlı ve askeri eylemciliği içerisinde barındıran bir dış siyaset yaklaşımını tercih etmiştir. II. Abdülhamit döneminde tercih edilen durağan denge politikasına karşılık gelen diplomatik anlayışından farklı olarak aktif ve kararlı bir diplomatik arayışın temsilcileri haline gelen İttihatçıların bu yaklaşımlarına, 93 Harbi ile başlayıp Trablusgarp ve Balkan Savaşları ile devam eden bir süreç sonrasında, ülke sınırlarının Anadolu coğrafyasına sıkışmasından kaynaklanan mecburiyetlerin yön verdiği hususu göz ardı edilmemelidir. Küresel sömürgecilik süreci sonrasında mali bakımdan oldukça gerisinde kaldıkları Büyük Güçlerin, kendi ülkelerinin menfaatleri doğrultusunda şekillendirdikleri aşikâr dış siyasetleri ve gizli gündemleri gereğince, ekonomik ve belki siyasi anlamda bağımsız bir Türk devletinin varlığına müsaade etmeyeceklerinin bilincinde olduğu anlaşılan Cemiyet, fikrî temayülünün iz düşümlerinin her hamlesinde görülebileceği diplomatik satranç titizliğinde ve kararlılığında bir dış politika yürütmüştür. Çalışmanın kaynaklarını başta telif-tetkik eserler olmak üzere İngiliz arşiv kayıtları oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı Devleti, Almanya, İngiltere, Dış Politika, Cihan Harbi.

* Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Yüksek lisansöğrencisi, Mülki İdari Amirliği/İçişleri Bakanlığı, Ankara/TÜRKİYE. hakanburak@gmail.com, ORCID Number: 0009 0007-9674-5355

The Foreign Policy Approach of The Committee of Union and Progress Governments**(1913-1918)****Abstract**

During the second constitutional period, which began with their instatement of the Kanun-ı Esasi (Constitution), the Committee of Union and Progress (CUP), initially preferred a "supervisory" role that manifested as external guidance. However, during the terms of Sait Halim Pasha and Talat Pasha as prime ministers, the CUP assumed direct control of the government, leading to this period being referred to as the "CUP government" era. The political philosophy underlying the committee's founding reflected a modern, secular, and nationalistic approach aimed at achieving economic and political independence. This philosophy provided the basis for the foreign policy pursued during this period.

Through out the CUP governments' tenure, the prevailing imperialist mindset in international politics and the resulting process of the Great War had a significant impact on the course of diplomatic relations, both bilaterally and in the form of alliances, including the pre-war period. The CUP, discontent with the interference of the Great Powers in the internal affairs of the Ottoman Empire through various means and desiring to minimize it, moved away from its founding philosophy, particularly during periods of direct control, and sought support without engaging in a differentiation with the Great Powers. During their time in power, they opted for a foreign policy approach characterized by determination and military activism.

In contrast to the passive equilibrium policy pursued during the reign of Abdulhamid II, the CUP became representatives of an active and resolute diplomatic quest. It should be noted that these approaches were shaped by the necessities arising from the process starting with the 1877-1878 Russo-Turkish War and continuing with the Tripolitanian and Balkan Wars, which ultimately led to the confinement of the country's borders to the Anatolian region. Aware that the Great Powers, who had fallen behind economically in the post-global colonialism period, would not allow the existence of an economically and potentially politically independent Turkish state in line with their own national interests, the CUP conducted a foreign policy with the meticulousness and determination of diplomatic chess, where the traces of their ideological inclinations could be seen in every move. The sources for this study predominantly comprise copyrighted scholarly works and The British National Archival Records.

Keywords: Committee of Union and Progress, Ottoman Empire, Germany, United Kingdom, Foreign Policy, World War I.

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti'nin "*milli ve bağımsız*" kurucu felsefesinin temellerinin şekillendiği II. Meşrutiyet dönemine damgasını vuran İttihat ve Terakki Cemiyetinin gittikçe artan bir akademik ilgiye mazhar olmasına rağmen literatürde Cemiyet'in dış politikasını münhasıran ele alan çalışma sayısının oldukça az olduğu görülmektedir. Bununla birlikte İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilgili farklı konu başlıkları altında yapılan çalışmalarda, Cemiyet'in dış politika yaklaşımı üzerinde birbiriyle çelişen görüşlerin yer aldığı; Cemiyet'in gerek kuruluş aşamasında gerekse denetleme ve doğrudan iktidar dönemlerinde Büyük Güçlerle kurduğu ilişkilerin, rasyonel yaklaşımdan uzaklaşarak zaman zaman menfi ya da müspet bir mübalağa çerçevesinde incelemeye tabii tutulduğu anlaşılmaktadır.

İdari ve siyasi bakımdan ele alındığında, daha çok teorik bir yöntem izlemeyi tercih eden "*Yeni Osmanlılar*" hareketi ile başlayan anayasal yönetim arayışlarının, XIX. Yüzyılın son çeyreğinde, bu hareketi fikri anlamda da kronolojik olarak da takip eden "*Jön Türk*" yapılanması ile devam ettiği görülmektedir. Jön Türk hareketi içerisindeki en aktif grup olarak tanımlanması yanlış olmayacak İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1906 tarihinde kuruluşu ile birlikte Osmanlı Devleti'nin siyasi hayatında önemli bir yer edinmiştir. 1908 Temmuz'unda II. Meşrutiyet'in ilanı ile başlayan meşrutî hükümetler

döneminde, başlangıçta dışardan denetleme vazifesini üstlenen Cemiyetin, doğrudan iktidar dönemi ise Sait Halim Paşa'nın sadarete atanmasıyla birlikte başlamıştır. Bu ön kabulden hareketle Sait Halim Paşa ve müteakiben kurulan Talat Paşa yönetimlerinin İttihat ve Terakki Hükümetleri olarak kabul edilerek, Balkan Savaşları ile başlayıp, Cihan Harbine giden süreci içine alarak Harbin sona ermesine kadar geçecek zaman diliminde görev başında kalan bu iki hükümet döneminin, dış politika tercihleri bakımından incelemeye tabi tutulması bu çalışmanın konusunu oluşturacaktır. Bununla birlikte mezkûr dönem öncesinde Osmanlı Devleti'nin dış politikasına yön veren gelişmeler de çalışmanın insicamını bozmadan gerekli düzeyde çalışmaya dâhil edilecektir.

Mahmut Şevket Paşa'nın bir suikast sonucu öldürülmesi sonrasında 12 Haziran 1913 tarihinde Sait Halim Paşa sadarete atandığında, Babıâli için gündemdeki en önemli dış mesele, Balkan devletleri ve Büyük Güçlerle yürütülen ikili ilişkilere dir. Bu kapsamda, Balkan Savaşının daha başında, kısa bir zaman dilimi içerisinde karşılaşılan ağır askeri yenilgi sonrasında ortaya çıkan iç ve dış gelişmelere karşı doğru pozisyon olarak sürecin en az hasarla atlatılabilmesi için, yalnızca Balkan devletleri ile değil, bu devletlerin hamiliğini kendi emperyalist politikaları doğrultusunda üstlenen Büyük Güçlerle yürütülecek diplomatik ilişkilerin doğru yönetilebilmesi meselesi Sait Halim Paşa Hükümetinin ajandasında en üst sırada bulunmaktadır. Bu süreç içerisinde, II. Abdülhamit'in takip ettiği “*pasif ve durağan denge arayışından*” ve selefleri Kâmil Paşa hükümetinin izlediği tek kutuplu teslimiyetçi siyasetten farklı olarak, Büyük Devletler nezdinde temsilcileri aracılığıyla yürüttükleri aktif denge arayışında edindikleri tecrübe, İttihatçıların takip eden senelerde tercih edecekleri diplomatik ilişkilerin de istikametini tayin etmiştir.

Çalışmada, Cemiyetin, kuruluş aşamasından müfeseh hale geldiği döneme kadar takip ettiği ekonomik ve siyasi bağımsızlığı hedef edinen, modern, seküler ve millî siyaset anlayışının, İttihat ve Terakki Hükümetlerinin dış politika tercihlerine ne şekilde tesir ettiği de incelenecektir. Bu kapsamda, konjoktürel olarak emperyalist arayışlar karşısında tercih edilen siyasi duruş ve öncesiyle birlikte Cihan Harbi esnasında yaşanan gelişmeler üzerinden şekillenen uluslararası siyasette, Cemiyetin bu sahanın aktörleriyle ilişkilerindeki “*tarafsızlık arayışı*” mercek altına alınacaktır.

1. Cemiyet'in Ortaya Çıkışı Sürecindeki Ahval

Jön Türk hareketi içerisindeki en güçlü ve istikrarlı yapıyı¹ teşkil eden İttihat ve Terakki Cemiyeti 1908 ile 1918 yılları arasında Türk siyasetine damga vurmuştur. Tüm siyasi yapılanmalar gibi İttihatçı yapılanma da içerisinde hayat bulduğu toplumun siyasi, sosyal ve iktisadi koşullarının ve ihtiyaçlarının bir neticesi olarak ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda değerlendirildiğinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ortaya çıkış sürecinde Devletin baş etmeye çalıştığı temel diplomatik meselelerden birisi hatta belki de birincisi yükselen Balkan milliyetçiliği ile birlikte alevlenen Makedonya meselesi ve Büyük Güçlerin bu kutuplaşmada Balkan devletlerinin yanında yer almak suretiyle Osmanlı Devleti'nin iç işleyişine müdahale etme politikalarıdır. Aslında XX. yüzyılın başları itibarı ile dönemin siyasi karakteristiğinin yansıması olarak görülmesi mümkün olan “*ayrılıkçı milliyetçi anlayışın*” azınlıklar üzerindeki tesiri, Devleti bölünme sürecine taşıyacak bir güvenlik riski mahiyetinde tezahür etmiştir. Gerek “*Mürzsteg Kararları*”² marifetiyle Büyük Güçlerin Osmanlı Devleti'nin iç işleyişine gayrimüslim azınlıklar lehine müdahalesi gerekse 1908 senesi mart ayında İngiltere'nin benzer mahiyetteki girişimleri İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gizli olarak sürdürdüğü faaliyetlerini bilinir kılma yönündeki iradesini tetiklemiştir.

¹ Jön Türk yapılanması içerisinde, Ahmet Rıza, Mizancı Murat, Prens Sebahattin gibi tanınmış isimlerin liderliğinde yapılan diğer gruplarla ilgili detaylı bilgi almak için, Bkz. M. Şükrü Hanioglu, *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İletişim Yayınları, İstanbul 1986; Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008; Y. Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C II (IV), Ankara 1991.

² Avusturya İmparatorunun kışlık sarayının bulunduğu Mürzsteg Kasabasında Avusturya-Macaristan İmparatoru ile Rus Çarının 2-3 Ekim 1903 tarihlerinde bir araya gelerek kabul ettikleri ıslahat programı “*Mürzsteg Kararları*” olarak anılır. Osmanlı Devleti'nin içişlerine doğrudan müdahalesini içeren bu kararlar, diğer Büyük Devletlerin onayı alındıktan sonra Babıâli'nin de Kabulü sonrasında 1904'ten itibaren Makedonya bölgesinde uygulamaya konulmuştur.

1906 yılında Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ismi ile kurulduğu dönemden itibaren, yapılanmasını ve faaliyetlerini gizli devam ettirmeyi tercih eden, hatta bu yüzden “yeraltı örgütü”³ nitelemesine maruz kalan İttihat ve Terakki Cemiyetinin, varlığını yalnızca Osmanlı Devleti içerisinde değil Avrupalı devletler nezdinde de ilan etmesinin, Makedonya meselesinde yaşanan dış müdahalelere bir tepki olarak gerçekleşmesi dikkat çekicidir. Merkez-i Umumi tarafından hazırlanan⁴ ve Osmanlı Devleti'nin iç işleyişine yabancı müdahalesinin kabul edilemeyeceği yönünde kuvvetli bir irade beyanının yer aldığı, Fransızca olarak bastırılan bir protesto muhtırası, 28 Mayıs 1908 tarihinde Rus Çarlığı hariç olmak üzere Büyük Devletlerin Selanik, Manastır ve Üsküp'te bulunan konsolosluklarına verilmiştir⁵.

Varlığının resmi olarak ilanı anlamına gelebilecek muhtıra eylemi, Cemiyetin takip edeceği dış politika felsefesinin ipuçlarını ihtiva etmesi bakımından da son derece mühimdir. Hazırlanan muhtıranın bir suretinin tüm büyük devletlerin konsolosluklarına verilerek yalnızca Rusya'nın Selanik'te bulunan Konsolosluğunun yok sayılması, Cemiyet tarafından uluslararası mahiyeti haiz bir protesto eylemi aracılığıyla verilen bir mesaj olarak değerlendirilmektedir. Her ne kadar mezkûr muhtıranın Rus politikasına şiddetli bir eleştiriyi de ihtiva etmesinden dolayı Rus Konsolosluğunun kapsam dışında bırakıldığı düşüncesi ilk etapta akla gelmekte ise de genel olarak Avrupalı devletlerin Makedonya meselesine müdahalelerinin eleştirilmesi temasını havi ve protesto niteliğini taşıyan muhtıranın, politikaları eleştirilen başta İngiltere olmak üzere beş büyük devletin konsolosluğuna verilirken Rus konsolosluğunun bu kümenin dışında bırakılması, *Rus devletinin büyük devletler sınıfında kabul edilmediği yönündeki bir dış politik tercihini tezahürü olarak okumak daha doğru olacaktır*. Bununla birlikte muhtıra eylemi, hedefleri bakımından henüz “yeraltı örgütü” niteliğini aşamamış bir yapılanmanın denetleme anlamında bile iktidara malik değilken, Büyük Devletler nezdinde II. Abdülhamit'ten farklı bir dış siyaset izleneceğinin ilk işareti olarak görülmektedir. Muhtıra hazırlandığı tarihte Fransa ile Rus Çarlığı arasında 1892 yılından beri devam eden ittifaka İngilizlerin özellikle 1907'den itibaren Rusya ile geliştirdiği ilişkilere bağlı olarak yakın durduğu uluslararası siyasetin bilinen gelişmeleriydi. Belirgin hale gelmiş bir uluslararası ittifakın iki üyesine aynı ittifakın üçüncü üyesinin politikalarını şikâyet edebilmek Cemiyet'in daha kuruluş aşamasında dikkat çekici bir özgüvene sahip olduğunun göstergesi olarak değerlendirilmiştir⁶.

2. Erken Dönemler

1908 İhtilali öncesi, II. Abdülhamit dönemi dış politikasının bütün Büyük Güçlerle dostluk (*tarafsızlık*) üzerine kurulu olduğunu belirten Karpat, İngiltere ve Fransa'nın sırasıyla 1881 ve 1882 yıllarında Mısır ve Tunus'u işgalleri sonrasında bile bu iki devletle dostane ilişkilere devam edildiğini belirtir⁷. Karpat'ın bu ifadesine karşın Tekeli, Devletin bütünlüğünü koruma gayretine matuf olarak içerde merkezi denetimi güçlendiren bir anlayışın temsilcisi olarak gördüğü II. Abdülhamit'in dış politikasını, biraz daha keskin ifadelerle, “*dışa karşı kapanan, pasif ve durağan bir denge kurma arayışı*” şeklinde tarif etmektedir. Tekeli bilhassa 1877 sonrasında Sultan Hamit'in Almanya'ya yaslanma tercihinin dengenin sağlanması ve sürdürülmesi bakımından önemine vurgu yapmakta, II. Abdülhamit'in Büyük Güçlerle ilişkilerinde tercih ettiği pasif denge siyasetine karşın İttihatçıların,

³Erik Jan Zürcher, *Millî Mücadelede İttihatçılık*, çev. Nüzhet Salıhoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul 1984, s.39

⁴ Kazım Karabekir, merkez-i umumi ile kastedilen yapı hakkında teferruata girmemekle birlikte, hatıratında izah edilen hadisenin gelişiminden, kastedilenin Selanik'te bulunan merkez-i umumi olduğu kanaati uyanmaktadır. Kazım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, Haz. Erhan Çiftçi, Kronik Kitap, İstanbul 2021, s. 233. Buna mukabil Hanioglu ise muhtıranın taslağının dahili merkez-i umumi tarafından hazırlanarak Paris'e gönderildiğini, gerekli düzenlemeler yapıp basıma hazır son halinin verilmesinin ise harici merkez-i umumi tarafından yapıldığını belirtir. M. Şükrü Hanioglu, *Preparation For a Revolution*, Oxford University Press, New York 2001, s.265. Protesto muhtırası verilene kadar faaliyetlerini gizli yürüten Cemiyetin ilanı manasına gelecek bu eylemin, metnin “*İttihat ve Terakki Cemiyetinin varlığı ile anayasal eşit Osmanlı vatandaşlığı*” hedefini ilan eden muhtevası da dikkate alındığında metnin hazırlanması ve yayımına karar veren merciinin tespitinin önemli olduğu düşünülmektedir.

⁵ Hanioglu, *age*, s.265.

⁶ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Yayınları, Ankara 2014, s.125.

⁷ Kemal Karpat, *Türk Dış Politikası Tarihi*, çev. Güneş Ayas, Timaş Yayınları, İstanbul 2012, s.102

Büyük Güçlerle yarışmayı hedefleyen, dışa açık, aktif bir tutum içerisinde ve dinamik bir denge arayışında olduklarını belirtmektedir⁸.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne dış politika sahasında atfedilen bu dinamizmin arka planında, Cemiyet'in idari, mali, siyasi ve içtimai hedeflerine giden yol haritasının iz düşümünü görmek mümkündür. *Büyük Güçlerin Osmanlı coğrafyası ve bu coğrafyada mukim etnisite üzerindeki emperyalist amaçlarının farkında olmakla birlikte Batı medeniyetine dönük fikri temayülünün de tesiriyle Cemiyet, tüm Büyük Güçlerle asgari müşterek zeminde buluşabileceği diplomatik bir arayış içerisinde olmuştur.* Ancak bu arayışın farklı sebeplere müstenit olarak karşılık bulmadığı anlaşılmaktadır. Karpat'a göre Avrupalı devletlerin, Osmanlı Devleti'ni paylaşma planlarını tehlikeye atan kararlı modernleşme politikaları, ekonomik bağımsızlık başta olmak üzere bağımsızlık anlayışları ve siyasal eylemcilikleri nedeniyle Cemiyet'e yönelik düşmanlıkları her geçen gün artmaktaydı. Karpat bu senaryonun Cemiyet'in ilerleyen süreçte Almanya ile yakınlaşması ile neticelendiğini ifade etmektedir⁹. Karpat'ın bu tespit üzerinden, Cihan Harbi öncesinde Almanya ile olan yakınlaşmanın Cemiyetin tercihi olmaktan ziyade çok taraflı diplomatik gelişmelerin bir neticesi olarak ortaya çıktığı sonucuna işaret ettiği anlaşılmaktadır. Aslında bu değerlendirme, Cemiyetin, herhangi bir Avrupa devleti ile özel olarak yakınlaşma değil, meşruti rejimin hayata geçmesiyle birlikte tatbik edilmek istenilen, Karpat'ın da ifade ettiği şekliyle *"mali ve siyasi bağımsızlığı önceleyen"* reform programına destek arayan bir diplomatik ilişki arayışında olduğu gerçeğine işaret etmektedir.

Bu yaklaşımı bir noktaya kadar destekleyen Ahmad, Cemiyetin, siyasi ve iktisadi özgürlüğün kaybı anlamına gelmediği sürece, Avrupa sermayesinden ve uzmanlık birikiminden faydalanmak istediğini, bununla birlikte Babıâli'nin 1908 sonrası dış siyaset anlayışının, toprak bütünlüğünün güvence altına alınması ve büyük güçler karşısında özerkliğin sürdürülebilmesi temeline dayandığını belirtmektedir¹⁰. Cemiyetin hem kuruluş sürecine ilişkin hem de 1908 İhtilali sonrası süreç için; *"Yeni rejimin İngiliz taraftarlığı açık bir şekilde belli oluyor..."* ifadeleriyle Cemiyetin *"İngiliz taraftarlığına"* vurgu yapan Yazar, Cemiyetin İngiliz taraftarlığının II. Abdülhamit'in Alman ağırlıklı dış siyasetine bir tepki olarak ortaya çıktığı iddiasına ilave olarak, 1908 İhtilalinin meşruti bir karakter taşıması ve *"parlamentoların anavatanı"* olarak bilinen İngiltere'nin bu sahada önder ve ilham kaynağı olmasından kaynaklandığını ileri sürmektedir¹¹. Ahmad'ın Cemiyet'e *"İngiliz taraftarlığı"* yakıştırmasının temelinde, anayasal vatandaşlık temelinde modern bir yönetim arayışındaki Cemiyetin meşruti hükümet hedefinin, yalnızca kuruluş aşamasında değil zaman içerisinde karşılaşılan zorlukların aşılması noktasında da esin kaynağının İngiltere olduğu yaklaşımından kaynaklandığı anlaşılmaktadır¹². Bununla birlikte Ahmad'ın bir başka makalesinde kullandığı; *"Jön Türkleri İngiliz, Fransız ya da Alman yanlısı olarak görmek yanlıştır, çünkü onların büyük güçlere karşı tavırlarını"*

⁸ Tekeli, *age*, s. 89.

⁹ Karpat, *age*, s. 103-104

¹⁰ Feroz Ahmad, "İttihat ve Terakki'nin Dış Politikası (1908-1919)", *Vatan Namus İttihat*, (Ed. Hakan Boz) Gazi Kitabevi, Ankara 2021, s.231

¹¹ Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, çev. Fatmagül Bertkay (Baltalı), Kaynak Yayınları, İstanbul 2021, s. 163. Ahmad çalışmasında, "1908 Genç Türkleri" olarak tanımladığı İttihatçıları, XIX. Yüzyılın sonlarında ortaya çıkan Genç Osmanlıların varisleri olarak gördüğünü, bu ekibin de öncülleri gibi XIX. yüzyıl Avrupa'sı geleneklerine uyan liberaller olup, Fransa ve İngiltere'den ilham aldıklarını iddia eder.

¹² 31 Mart ayaklanması ile denetleme iktidarının rejimi koruma noktasında yetersiz kaldığını anlaşıncı Cemiyet rejimi koruma refleksi ile İngiltere'de uygulandığı şekliyle *"siyasi müsteşarlık"* müessesesini uygulamaya koymayı denemiş, bu uygulama ile yetişmiş devlet adamı kadrosuna ihtiyaç duyan ve tecrübe sahibi devlet adamlarının yetiştirilmesini hedefleyen İttihat ve Terakki, İngiltere'deki uygulamayı örnek alarak mebusların vekaletlerde müsteşar olarak görev yapmalarını bu sayede Nazırlık için gerekli tecrübe ve bilgiyi kazanmaları yöntemini uygulamaya geçirmek istemiştir. Akşin, *age*, s.269 Siyasi müsteşarlık müessesesinin hayata geçirilebilmesi için mebusların devlet memuru olabilmesine engel teşkil eden Kanun-ı Esasinin; *"Heyet-i Mebusan azalığıyla hükümet memuriyeti bir zat uhdesinde içtima edemez. Fakat vükelâdan intihap olunanların azalığı mücazır ve sair memurinden biri mebusluğa intihap olunur ise kabul edip etmemek yed-i ihtiyarındadır. Fakat kabul ettiği halde memuriyetinden infisal eder"* hükmünü havi 67'nci maddesinde tadilat yapılması gerekmektedir. Meclis'te yaşanan uzun tartışmalar sonunda bu değişiklik gerçekleşmemiş ve düşünülen çözüm hayata geçirilememiştir. Bu örnek ile Cemiyet'in meşruti yönetimin tatbiki noktasında karşılaşılan sorunları İngiltere örneğinden devşirecekleri bir yöntemle çözmek istediği varsayımına ulaşılsa bile yine de bu yaklaşımın dahi *"İngiliz hayranlığı"* şeklindeki bir tanımlamaya gerekli zemini oluşturmayacağı kanaatindeyiz.

günümüzde “ulusal çıkar” sözüyle anlatılmak istenen şey belirliyordu, şu ya da bu güce duyulan öznel eğilimlerle ilgisi yoktu bunun”¹³ ifadesi bir önceki “İngiliz taraftarlığı” iddiası ile en basit ifade edilebilecek haliyle çelişiyor gibi görünmektedir. Kaldı ki, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, Fransa ya da İngiltere'deki uygulamalardan esinlenerek bireysel özgürlükleri ön plana çıkarmaya çalışan¹⁴, anayasaya dayalı modern bir Osmanlı vatandaşlığı sistemi kurma çabasının, bir başka ifade ile meşruti yönetim arayışının gerek ikili devlet ilişkileri gerekse çok taraflı olarak uluslararası kapsamda değerlendirildiğinde, bu iki devlet için de dış ilişkilerinde Osmanlı Devleti'nin konumu değiştirecek bir politika değişikliğine gitmelerini gerektirecek bir etki yapmadığı, bilakis “demokrasinin hamisi”(!) İngiltere'nin, kendi ülkesindeki meşruti yönetim arayışlarına karşı sert tedbirler alan mutlakiyetçi Rusya ile olan ittifakının devam ettiği bilinmektedir.

Cemiyet'in en etkili yayın organı olan “Tanin”de yayımlanan yazılardan da 1908 İhtilali sonrası izlenen dış politikaya dair fikir edinmek mümkündür. Gazetenin 2 Ağustos 1908 tarihinde yayımlanan (Hicri 4 Recep 1326/Rumi 20 Temmuz 1324) ikinci sayısında Hüseyin Cahit tarafından kaleme alınan “Türkler, İngilizler, Almanlar” başlıklı makalede Cahit, Avrupa kamuoyunda neşriyat vasıtası ile Cemiyetin İngiliz ya da Almanlarla münasebetleri hakkında mukayeselere başladığını belirtip, bütün medeni devletlere eşit mesafede kalmacağı, ilişkilerin husumet ya da muhabbet çerçevesinde şekillenmeyeceğini belirttikten sonra, makalesini şu şekilde bitirmektedir:

Mamafih Alman, İngiliz, Fransız ilah... hükümetlerine karşı Osmanlıların perverde edeceği hissiyat-ı muhabbet hiçbir zaman kendilerine asıl memleketlerinin muhabbetini, menfaatini unutturmayacaktır. Osmanlılar rekabet-i iktisadiye sahasında hiçbir ecnebi devlete ayrıca bir dest-i mevalat uzatmazlar. Hepsine karşı dostane bir vaz'ibî-tarafide kalır, “Osmanlı ülkesi Osmanlılarıdır” düsturunu rehber-i gayret ve ıslahat etmekle beraber düvel-i ecnebiyeye karşı “açık kapı” politikasını kemal-i hulus ve samimiyet ile ittihaz ve muhafaza ederler.¹⁵

Kanun-ı Esasi'nin 1908 yılında yeniden yürürlüğe girmesinden sonra, 1913 yılının ocak ayında kurulan Mahmut Şevket Paşa kabinesi dahil olmak üzere, 1908'den bu tarihe kadar görev yapan Kabineleri adı konulmamış bir denetime tabi tutarak bir bakıma “rejimi” muhafaza etme gayreti içerisindeki Cemiyet'in, Büyük Güçlerle olan özellikle dış politika çerçevesindeki ilişkilerini, bu devletlerin herhangi birisi ile yakınlaşma üzerine kurup kurmadığı hususunda akademik literatürde farklı yaklaşımlar mevcuttur. Yukarıda temas edildiği şekilde, ilk kurulduğu dönemler için Cemiyet'e atfedilen bir “İngiliz taraftarlığı” iddiası mevcutsa da farklı kaynaklar üzerinde yapılacak çalışmalarla bu iddianın en azından sorgulanmaya açık olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin 1774'ten sonraki dönemi kapsayacak şekilde Türk dış politikası üzerinde bir çalışma yapan William Hale, Cemiyet'in 1908 ihtilali öncesi tutumunun tüm Avrupalı güçlere karşı genel bir düşmanlık olarak yorumlanabileceken 1908 İhtilali sonrası bu yaklaşımın tam tersi bir politikaya evrilerek, tüm büyük güçlerle dostluk kurma çabası şeklini aldığını belirtmektedir¹⁶. Benzer bir görüşü savunan Hasan Ünal ise, Cemiyet'in İngiliz ya da Fransız yanlısı ve dolaylı olarak Alman karşıtı olduğu yönündeki görüşlerin gerçeği yansıtmadığını, Avrupa Büyük Güçleri çerçevesinde değerlendirildiğinde İttihat ve Terakki'nin, diplomatik, askeri veya ticari bir strateji anlamında tutarlı bir dış politika izlediğinin söylenemeyeceğini ifade etmekte, bununla birlikte belki Cemiyet için adı konulmamış bir duruş tespiti anlamında; “Büyük Devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'nun dolayısıyla Müslüman toplum ve Türk milletinin siyasi bağımsızlığını yok etmek için yola çıktığı inancından kaynaklanan Avrupa

¹³ Ahmad, *age*, s.234

¹⁴ Zafer Toprak, Anayasal vatandaşlık anlayışının yerleşmesine çalışan Cemiyetin, çağdaş devletin bireyi muhatap alan bir anlayış üzerine kurulacağını düşüncesinde olduğunu ifade eder. Zafer Toprak, Bir Hayal Ürünü, İttihatçıların Türkleştirme Politikası, *Toplumsal Tarih Dergisi*, S. 146, Şubat 2006, s. 15.

¹⁵ Kudret Emiroğlu, *Tanin Gazetesi Başmakaleleri, 1 Ağustos 1908- 13 Nisan 1909, Hüseyin Cahit Yalçın, Ötüken Yayınları, İstanbul 2022*, s. 30-31 Cahit'in 30 Kasım 1908 tarihli ve 120 numaralı Tanin'de kaleme aldığı bir başka makalede, İttihatçıların dış politika konusundaki soğukkanlı yaklaşımlarına bir başka örnek oluşturduğu kanaatindeyiz. Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilanından sonraki bir tarihte “Şark Buhramı ve İngilizler” başlıklı mezkûr makalesinde Cahit, İngilizlerin Türklerin dostu olmakla birlikte Bulgarların düşmanı olmadığını, İngilizlerin Osmanlı Devleti için harp edeceğini beklememek ve bu noktayı hiçbir zaman “piş-i muhakemen” uzak tutmamak gerektiğini ifade etmektedir. Emiroğlu, *age.*, s.320

¹⁶ William Hale, *Turkish Foreign Policy 1774-2000*, Londra, 2000, s. 24.

karşıtlığıyla karakterize edilen kararlı bir tavra" işaret etmektedir¹⁷. Cemiyet'in "Avrupa karşıtlığı" şeklinde okunabilecek ideolojik yaklaşımının temellerini Cemiyetin "mağdur ve iddialı milliyetçilik" anlayışında arayan Ünal, yukarıda temas edilen Hale'nin görüşlerine paralel bir noktaya gelerek, Cemiyet'in dış politika tercihinde Büyük Güçlerden herhangi birinin diğerine diplomatik olarak tercih edilmediğini belirtmektedir.

3. Mahmut Şevket Paşa Dönemi

Babıâli baskını ile Kâmil Paşa hükümetinin istifaya mecbur edilmesi sonrasında, aynı gün (23 Ocak 1913 perşembe akşamı) Mahmut Şevket Paşa sadarete tayin olunmuştur. Bu noktada çalışmanın konusunun İttihat ve Terakki hükümetlerinin takip ettikleri dış politika olması hasebiyle hangi hükümetlerin İttihat ve Terakki Hükümeti olarak kabul edileceğinin tespiti çalışmanın sınırları bakımından önemlidir. Literatürde bu hususta farklı görüşlerin yer aldığı bilinmektedir. Akşin, kendisinin İttihat ve Terakki mensubu olup olmadığı hususunda şüpheler olmakla birlikte Sait Halim Paşa kabinesinin çoğunlukla Cemiyet üyelerinden müteşekkil olması sebebiyle bu Kabinenin kurulması ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin denetleme iktidarının son bularak, Cemiyetin artık "tam" iktidarından bahsedilmesinin mümkün olduğunu belirtir¹⁸. Cemiyetin etkili isimlerinden Hüseyin Cahit Yalçın da Meşrutiyet hareketinin sadık bir taraftarı olmakla beraber, "cemiyetin telakkiyatı dairesinde" hareket etmeyen Mahmut Şevket Paşanın sadaretinin İttihat ve Terakki hesabına kaydedilemeyeceğini ifade etmektedir¹⁹. Buna mukabil, Feroz Ahmad İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1913 Ocak ayından itibaren iktidarda olduğunu belirterek Mahmut Şevket Paşa hükümetini Cemiyetin iktidarı olarak tanımlamaktadır²⁰. Enver Ziya Karal da Mahmut Şevket Paşa'nın İttihatçı olmamakla birlikte daha önce de İttihatçılarla birlikte hareket etmiş olmasını gerekçe göstererek kurulan kabinenin İttihatçı bir kabine olduğunu savunmaktadır²¹. Bununla birlikte Mahmut Şevket Paşa kabinesi üyeleri bakımından incelendiğinde ise Kabinede yer alan Dahiliye Nazırı Hacı Adil Bey'in ve Sait Halim Paşa'nın Cemiyetin Kabinedeki temsilcileri olduğu noktasında tereddüt oluşmazken, Karal bu iki isme ilave olarak Maarif Nazırı Şükrü Bey ile Evkaf Nazırı Hayri Bey'in de Cemiyetin temsilcileri olduğunu, Ahmad'ın ise yalnızca Hacı Adil Bey, Sait Halim Paşa ve Hayri Bey'i Cemiyetin temsilcileri olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır. Cemiyetin ileri gelen isimlerinden Talat, Enver, Halil ve Cavit Beylerin kabinede yer almamaları kabinenin İttihatçı niteliğini zayıflatan hususlar olarak ön plana çıkmakla birlikte, Mahmut Şevket Paşa'nın Cemiyet üyeleri ve Talat Bey hakkında²², Cavit Bey'in ise Mahmut Şevket Paşa hakkında günlüklerinde kullandıkları ifadeler²³ dikkate alındığında Cemiyet ile Mahmut Şevket Paşa'nın uyum içinde çalışmalarının mümkün olmadığı, ortaya çıkan sadaret tablosunun Cemiyete yakın yetişmiş devlet ve siyaset adamı eksikliğinden kaynaklanan ve Balkan Savaşı esnasında kerhen oluşan bir neticenin tezahürü olduğu

¹⁷ Hasan Ünal, "Young Turk Assessments of International Politics, 1906-9", *Middle Eastern Studies*, 1996, S. 32, s.36

¹⁸ Akşin, *age.*, s.387-388. Talat Paşa hakkında kapsamlı bir çalışmanın sahibi Babacan da Sait Halim Paşa hükümetinin kurulmasıyla 1908 ikinci Meşrutiyetin ilanından beri İttihat ve Terakki'nin ilk defa tam manasıyla kendi kabinesini kurduğunu belirtir. Hasan Babacan, *Mehmet Talat Paşa 1874-1921*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s.85

¹⁹ Hüseyin Cahit Yalçın, *Talat Paşa*, Yedigün Neşriyatı, İstanbul 1943, s. 36.

²⁰ Ahmad, *age.*, s.230. Bununla birlikte Ahmad bir başka eserinde Cemiyetin Bab-ı Ali baskını sonrası bir "İttihatçı rejimi" kurmaya kalkışmadığını, İttihatçı olmadığını çeşitli vesilelerle belli etmiş olan Mahmut Şevket Paşa'nın Sadrazam ve Harbiye Nazırı olarak atandığını belirtmektedir. Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki (1908-1914)* Kaynak Yayınları, İstanbul 2010, s. 153

²¹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C IX, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 198.

²² Mahmut Şevket Paşa günlüğünde, Balkan Savaşı sonrası Edirne'nin Bulgarlara bırakılması kararını havi bir barış teşebbüsüne mâni olmak isteyen Meclis-i Mebusan eski Başkanı Halil Bey ile eski Dahiliye Nazırı Talat Bey'in kendisini ziyaret ettiklerini, bu ziyaret esnasında Talat Bey'e hitaben; "Fikriniz mahduttur, mahdudiyet içerisinde vaziyeti tayinden acısınız, ihatalı bir fikriniz yoktur, yarım alimlersiniz. Bu memleket en ziyade bu gibilerden zarar görmüştür." Dediğini belirtir. Murat Bardakçı, *Mahmut Şevket Paşa'nın Sadaret Günlüğü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s.53 "İttihatçıların artık adam olmayacakları kanaati bende büsbütün teessüs etti... Beyinsiz olan kafalarındaki yavan fikirlerle harekete meylediyorlardı". Bardakçı, *age.*, s.101.

²³ Cavit Bey Mahmut Şevket Paşa'nın Said Paşa hükümetinden istifa etmesi üzerine oluşan hava için; "Mahmut Şevket'in istifası dahilde ve hariçte her türlü su-i telakkilere uğradı. Hakiki sebebe hiç kimse inanmıyor. Yine tefsirlere gidiyorlar. Kendisini Genç Türk kuvvetinin en büyük zahir ve istinatgahı addediyorlar! Ne düşmanlık ettiğini bilmiyorlar. İşte bütün tarihler böyle yazılıyor." Cavit Bey, *Meşrutiyet Ruznamesi*, (Haz: Hasan Babacan- Servet Avşar), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s.430.

düşünülmektedir. Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere, her ne kadar Babiâli baskını sonrasında kurulan Mahmut Şevket Paşa hükümeti ile İttihatçıların devlet mekanizması üzerinde yeniden bir nüfuz tesis ettikleri hususu inkâr edilemezse de çalışmamızda Akşin'in tezi doğrultusunda 13 Haziran 1913 tarihinde kurulan Sait Halim Paşa Hükümeti ile 4 Şubat 1917 tarihinde kurulan Talat Paşa hükümetleri İttihat ve Terakki Hükümetleri olarak kabul edilecektir.

Cemiyetin doğrudan iktidar dönemi içerisinde sayılmamakla birlikte aldığı kararların daha sonra görev yapacak İttihat ve Terakki hükümetlerinin politikalarına tesiri münasebetiyle Mahmut Şevket Paşa hükümeti döneminde dış politika sahasında alınan kararlar da önem taşımaktadır. Mahmut Şevket Paşa hükümetinin dış siyaset sahasında karşılaştığı ilk sına Balkan Savaşları sürecinde devam eden uluslararası görüşmeler üzerinden olmuştur. Bu görüşmeler kapsamında Büyük Devletlerin İstanbul'daki Büyükelçilerinin Kâmil Paşa hükümetine 17 Ocak'ta verdikleri, ana hatlarıyla Osmanlı Devleti'ni açık bir şekilde tehdit eden ve Edirne'nin Balkan Devletlerine terki ile Ege Adaları üzerindeki kararın Büyük Devletlere bırakılmasının tavsiye edildiği²⁴ müşterek notaya verilecek cevabın içeriği konusunda Cemiyetin ileri gelenleri ile Mahmut Şevket Paşa arasında ortaya çıkan anlaşmazlık²⁵ Sadrazamın kararı doğrultusunda şekillenmiştir²⁶. Görünen odur ki yaşanan hükümet değişikliği Osmanlı Devleti'nin mezkûr notaya vereceği cevabı değiştirememiştir. Bu konuda her ne kadar Bayur, Kâmil Paşa hükümetinin, literatürdeki genel olarak kabul edildiği haliyle Edirne'nin Bulgarlara terkini içeren bir cevabî nota hazırlamadığını iddia etse de²⁷ İngiliz arşivlerinde yer alan bir belgede 22 Ocak 1913 de Dolmabahçe Sarayında toplanan Büyük Konsey'in²⁸ maliyenin içerisinde bulunduğu çaresiz duruma bağlı olarak mücadeleyi sürdürmenin mümkün olmadığından bahisle barış yanlısı bir cevap verilmesinin uygun olacağı yönünde görüş belirttiği yer almaktadır²⁹. “Barış yanlısı” ifadesinden ise notada belirtildiği şekilde; “Edirne'nin Balkan Devletlerine terki ile Ege Adaları üzerindeki kararın Büyük Devletlere bırakılması”nın anlaşılması gerektiği düşünülmektedir.

Mahmut Şevket Paşa Sadaretinde alınan, Osmanlı Devleti'nin uluslararası arenada yerini belirlemeye matuf ve dış siyasetinde önemli bir dönüm noktasını oluşturan bir başka karar ise “Alman Islah Heyeti” olarak da bilinen Liman von Sanders başkanlığındaki askeri heyetin Balkan Savaşından ağır bir yenilgi ile ayrılan kara ordusunda yapılacak ıslahat çalışmalarına rehberlik etmek üzere ülkeye davet edilmesidir³⁰. 22 Mayıs 1913 tarihinde Mahmut Şevket Paşa tarafından Wangenheim aracılığıyla

²⁴ Notanın tehdit içeren ifadelerden oluştuğunu belirten Karal, Notanın sonuna bırakılmış olan önerinin şu şekilde olduğunu belirtir; “Osmanlı Hükümeti Edirne'yi Balkan İttifakı Devletlerine bırakmalı, Ege adaları hakkında büyük devletlerin vereceği karara uymalıdır. Bu tavsiyeyi dikkate almazsa Osmanlı Hükümeti barışın kurulmasını engellemiş olacağı için ağır bir sorumluluk altına girmiş olacaktır. Savaşın tekrar başlaması halinde de İstanbul tehlikeye girecek ve savaş imparatorluğun Asya'daki vilayetlerine bulaşabilecektir. Böyle bir durumda ise büyük devletlerden herhangi bir yardım gelebileceği hesaba katılmamalıdır.” Karal, *age*, s. 334-335. Mezkûr Nota verilmeden evvel Balkan Savaşlarını sona erdirmek üzere tarafların toplandığı Saint James Konferansının 28 Aralık 1912 tarihinde yapılan 6'ncı oturumunda Osmanlı delegeleri Edirne'nin Osmanlı Devleti'nde kalması, Anadolu'nun ayrılmaz bir parçası olan Ege Adalarının ise başkasına verilmemesi şartlarını da ihtiva eden beş maddelik bir teklif sunmuşlardı. Bayur, *age*, II (II), s. 208.

²⁵ Mahmut Şevket Paşa günlüğünde, harbe devam etme taraftarı olan Cemiyet'in Kabinedeki iki üyesi, Dahiliye Nazırı Hacı Adil Bey ve Maarif Nazırı Şükrü Bey'i ikna etmenin üç dört gün alması sebebiyle verilecek cevabın geciktiğini yazmaktadır. Bardakçı, *age*, s. 47.

²⁶ “Ben vaziyet-i siyasiye ve askeriyemize nazaran harbi münasip görmüyordum. Harp ciheti iltizam edildiği halde istifa edeceğimi anlattım.” Bardakçı, *age*, s. 47.

²⁷ Bayur, *age*, II (IV), s. 290-291

²⁸ Karal, Meclis-i Umumi adı altında yapılan toplantının katılımcılarının, Padişah, Veliâht Yusuf İzzettin Efendi, bazı diğer şehzadeler ve Ayan üyeleri, Şeyhülislam ve ulema temsilcileri, Bahriye Nezaretinden üç kişi, İstanbul Belediye Başkanı, Prens Sebahattin ve bazı başka katılımcılar olduğunu belirterek, toplantıdan barış yapılması yönünde bir karar çıktığı belirtmektedir. Karal, *age*, s. 191-192. Ahmad ise, Edirne'yi terk etmenin vebalini tek başına yüklenmeyecek kadar “deneyimli ve kurnaz” bir politikacı olan Kâmil Paşa'nın 22 Ocak'ta topladığı şura ile Edirne'yi terk etmenin sorumluluğunu Şura'ya yüklediğini ifade eder. Ahmad, *İTC*, s. 149.

²⁹ TNA, FO, 371/2137, 79138 5 Aralık 1914 Turkey Annual Report 1913.

³⁰ Alman Islah Heyetinin davetinin kimin zamanında yapıldığı hususunda da literatürde tam bir mutabakattan söz edilemez. Ahmad, büyük yetkiler tanınan bir askeri heyetin davet edilmesi şeklindeki kararın 1914 başlarında alındığı belirtmekte ve bu vesile ile kararı Sait Halim Paşa hükümetinin bir icraatı olarak değerlendirmektedir. Ahmad, *İTC*, s.178. Bayur ise bilhassa orduyu politika dışında tutmak için bu neviden bir yoklamanın ilk olarak Sadrazam Kâmil Paşa tarafından 1913 yılı başında

yapılan talep ile başlayan süreç, Mahmut Şevket Paşa'nın bir suikast sonucu öldürülmesi sonrasında sadrazamlığa tayin olunan Sait Halim Paşa döneminde de devam eder. Görüşmeler Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa tarafından sürdürülmüş, 27 Ekim 1913 tarihli anlaşma³¹ sonrasında heyet İstanbul'a gelmiştir.

Osmanlı Devleti'nin Balkan devletleri karşısında aldığı ağır yenilgi sonrasında, Büyük Devletlerin takip ettikleri Osmanlı siyasetinde revizyona gittikleri anlaşılmaktadır³². Osmanlıların Avrupa kıtasındaki neredeyse tüm varlığına son veren Londra Antlaşması sürecinde başta İngilizler olmak üzere büyük güçlerin izlediği politika da dikkate alındığında, Osmanlı topraklarının paylaşımından kaynaklanan anlaşmazlıkların ön plana çıktığı, bu kapsamda bir devletin hamlesinin diğer devletler tarafından daha büyük pay kapmak için atılmış bir adım olarak değerlendirildiği ve buna mukabil diplomatik hamlelere başvurulduğu görülür³³. Bu kapsamda değerlendirildiğinde Alman İslah Heyeti sürecinin, Büyük Devletler nezdinde Rusya'nın başını çektiği bir diplomatik krize dönüşerek Cihan Harbi öncesinde büyük güçler arasındaki çok taraflı diplomatik mücadelelerden birisi haline geldiği görülmektedir. Müttelikleri İngiltere ve Fransa üzerinden itilaf bloğunun birlikte hareket edebilme kabiliyetini ölçmeye matuf bir "deneme süreci" olarak da gördüğü Osmanlı Devleti hakimiyet bölgeleri üzerinde yaşanan bu anlaşmazlık esnasında, Rusya'nın değişken bir politika izlediği görülmüştür³⁴. Balkan Savaşı esnasında Bulgar tehdidinin devam ettiği süreçte Boğazların ve İstanbul'un tahkimini destekleyen Ruslar, Bulgar tehlikesi ortadan kalktıktan sonra Osmanlı Devleti'nin başkentinin ve dolayısıyla Boğazlar bölgesinin bir Alman generalinin komutasında bulunması yönündeki gelişmelerden rahatsız olmuşlardır.

"Alman İslah Heyeti" meselesinin dış politika tarihinde önemli bir yer tutmasının sebebi, bu kararın Osmanlı Devleti'nin Büyük Devletler nezdindeki destek arayışlarının Almanya'dan yana tecelli ettiği, bu tercihin ise Almanya'nın yanında ve İttifak Devletleri ile birlikte Cihan Harbine

yapıldığını ileri sürmektedir. Bayur, *age.*, II (III), s. 276-277 1913 yılının aralık ayının ortalarında İstanbul'a gelip göreve başlayan Alman İslahat Heyetinin başında bulunan Liman von Sanders'in emir subayı olarak görev yapan Carl Mühlman ise, Alman Devleti'nin İstanbul Sefiri Wangenheim'in Alman Dışişleri Bakanlığına çektiği 22 Mayıs tarihli ve 282 numaralı telgrafta dayanarak davetin Mahmut Şevket Paşa tarafından yapıldığını belirtmektedir. Carl Mühlman, *İmparatorluğun Sonu 1914*, çev. Kadir Kon, Timaş Yayınları, İstanbul 2021, s.152-153.

³¹ Anlaşma, her iki tarafın "Sultan Ekselansları" tarafından imzalanması sonrasında yürürlüğe girecek olmakla birlikte, Harbiye Nezaretine vekalet eden Çürüksulu Mahmut Paşa ile Liman von Sanders arasında imzalanmıştır. Anlaşmanın yalnızca beş yıl süreyle görevlendirilen Alman generalinin sorumluluk sahalarını belirlemekle kalmayıp, teferruatlı bir mali düzenlemeye yer vermesi de dikkat çekicidir. Mühlman, *age.*, s.155-160.

³² Aksakal, Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşında aldığı yenilgi sonrasında, Berlin'in uzun vadeli politikasının Osmanlı'yı korumaktan, Osmanlı'yı ele geçirmeye kaydığını belirterek, Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Wangenheim'in 21 Mayıs 1913'te Almanya Başbakanı Bethman Hollweg'e yazdıklarına dayanarak, çözülme sürecine giren Osmanlı Devletinin parçalanması esnasında, Almanya'nın durumunun Fransa, Rusya ve İngiltere'nin yüzyıllardır elde ettikleri kazanımlarla kıyaslanamayacağından, bu aşamada Almanya açısından izlenecek en iyi stratejinin "Türkiye'nin çözülmesini olabildiğince uzun bir süre ertelemek" olabileceğini söylediğini belirtir. Mustafa Aksakal, *Harb-i Umumi Eşiğinde*, çev. Ebru Kılıç, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2018, s.75-77 Osmanlı Devleti'nin çöküşünün yakın olduğu ve buna göre politika belirlenmesi gerektiği yönündeki benzer bir yaklaşımı, Balkan Savaşları ve Liman von Sanders krizi sonrasında gerçekleştirilen Büyük Encümen Konferansında görüşülen konuların muhtevasında ve 21 Şubat 1914 tarihinde Rus Dışişleri Bakanı Sazanov'un başkanlığında düzenlenen bu konferansın sonunda Çar'a sunulan raporda yer alan şu ifadelerde görebiliriz: "Yakın Doğu'da siyasi vaziyetin mevcut hali er geç Türkiye'nin dağılmasıyla neticeleneceğinden Boğazlar meselesinin yeni baştan bahis konusu olması ihtimalini şimdiden göz önünde bulundurarak..." Mahmut Muhtar, *Maziye bir Nazar*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1999, s. 210.

³³ Sazanov'un Rus talepleri kabul edilinceye kadar Trabzon ve Doğubayazıt'ın işgal edilmesi yönündeki ısrarı bu kapsamda değerlendirilmelidir. Altay Cengiz, *Adil Hafızanın Işığında*, Doğan Kitap, İstanbul 2014, s. 254.

³⁴ Rus tarafının bu denemesinin temelinde, Balkan savaşları esnasında İtilaf Devletlerinin müşterek bir politika belirleyememesi mevcuttur. Mezkûr süreçte İngiltere ve Fransa, ekonomik ve askeri anlamda zayıf düşmüş bir Osmanlı Devleti'nin varlığı kendi menfaatlerinin devamı noktasında politikalarının dayanak noktası yaparken, Rusya ise Bulgarların ilerleyişinin İstanbul'un ve Boğazların güvenliğini kendi menfaatleri açısından tehlikeye düşüreceği öngörüsünden hareketle Osmanlı ordusunun zayıflamasını istememektedir. Bu kapsamda Rus Dışişleri Bakanı Sazanov, Osmanlı Devleti'nin askeri savunmasının güçlendirilmesinin son derece mühim olduğunu, buna engel olmanın kendi menfaatlerine uygun olmadığını ifade etmektedir. Muhtar, *age.*, s. 209.

katılma sürecini başlatan adım olduğuna literatürde sıklıkla vurgu yapılmasıdır³⁵. Hatta Akşin, *İttihat ve Terakki'nin bilhassa Balkan Savaşı sonrasında emperyalist güçlerle bir uyuşma ve "bir oranda uydulaşma" arayışında olduğunu ileri sürerek, Mahmut Şevket Paşa'nın bu anlaşma ile "uydulaşma" noktasında tercihini Almanlardan yana kullandığına işaret etmektedir*³⁶. Bu görüşlerin temelinde Mahmut Şevket Paşa'ya yakıştırılan Alman yanlısı³⁷ politika izlediği yaklaşımının yer aldığı düşünülmektedir. Balkan Savaşının ağır neticesiyle yüzleşen Cemiyetin, başta kara ordusu olmak üzere tüm kurumların modernleştirilmesi üzerine bir arayış içerisine girdiği bilinmektedir.³⁸Bu kapsamda değerlendirildiğinde, geçmişte benzerleri ile karşılaşılan bu neviden tercihlerin, Cemiyetin diğer devletlerle ilişkileri ile birlikte okunduğunda, bir kırılma noktası olarak değerlendirilmesi doğru bir tespit olmayacaktır³⁹.

Bu düşüncemizin şekillenmesinde aynı dönemde Mahmut Şevket Paşa'nın Fransa ve İngiltere nezdinde sürdürdüğü diplomatik girişimlerde etkili olmuştur. Bu faaliyetler kapsamında eski Sadrazamlardan İbrahim Hakkı Paşa İngiltere'ye, eski Maliye Nazırlarından Cavit Bey ise destek arayışları amacıyla Fransa'ya gönderilmişlerdi. Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi sonrasında Sait Halim Paşa Sadareti döneminde de devam eden görüşmeler, İbrahim Hakkı Paşa'nın İngilizlerle yaptığı ve 29 Temmuz 1913 tarihinde karşılıklı olarak akdedilen beş antlaşma ile neticelenmiştir⁴⁰. Anlaşmaların imzalanmasında Sait Halim Paşa Hükümetinin ortaya koyduğu irade, İbrahim Hakkı Paşa'nın; "*Anadolu'da Ruslara karşı İngilizlerin desteğini almadan hayatta kalmanın mümkün olmayacağı, içine düşülen müşkül durumdan kurtulmanın ancak İngilizlerle kurulacak bir ittifak sayesinde mümkün olacağı*"⁴¹ yönündeki ifadeleri, dış politikada aktif denge arayışının bir göstergesidir.

4. İttihatçı Hükümetler

Diplomatik arayışlarını sürdüren Sait Halim Paşa Hükümetinin Şark Vilayetleri İslahat Programı adı altında yürütülecek doğu illerinde yapılacak bir takım idari ıslahatlar⁴² ile bu bölgede ayrılıkçı Ermeni faaliyetlerinin önüne geçmeyi hedeflediği görülmektedir. Bu hedef doğrultusunda Rusya ile 8 Şubat 1914 tarihinde imzalanan Yeniköy Anlaşması ile ıslahat programının kapsamı belirlenmiş, bu anlaşma mucibince Osmanlı Devleti öngörülen ıslahatların gerçekleştirilmesi

³⁵Mühlman, *age*, s. 55, Bayur, *age*, II (III), s. 281

³⁶ Akşin, *age*, s. 360.

³⁷ Burada Alman politikalarına olan yakınlıkları ile bilinen hatta Ahmad tarafından "*Germanofil*" olarak tanımlanan Mahmut Şevket Paşa'nın (Ahmad, *Dış Politika*, s. 234) bu hamlesi ile ordudaki siyasallaşmayı azaltma gayreti ya da daha açık ifade ile Cemiyetin ordu içerisindeki etkinliğini kırmayı amaçladığı da göz ardı edilmemelidir.

³⁸ İngiliz arşiv belgelerinden, Donanmanın ıslahı için görevlendirilen Amiral Limpus'a destek olmaları için sekizi denizci olmak için toplam 32 kişilik ilave bir heyet için 8 Aralık 1913 tarihinde İngiliz Devletine başvurulduğu anlaşılmaktadır. TNA, FO, 371/2137, 79138

³⁹ İslahat faaliyetleri kapsamında Alman heyetlerinin Osmanlı ordusunda görev almalarının daha 1830'lu yıllarda Helmuth von Moltke ile başladığı, II. Abdülhamit döneminde Baron von der Goltz riyasetindeki bir heyetin bu kapsamdaki faaliyetleri ile devam ettiği hususları ile Liman von Sanders ve heyetinin göreve başladığı tarihte donanmanın İngiliz Amiral Arthur Limpus tarafından idare edilmesi hususları bir arada değerlendirildiğinde Alman İslah Heyeti tercihinin bir kırılma noktası ya da Alman mandasına girmenin bir göstergesi olarak okunabileceği kanaatinde değiliz.

⁴⁰ Bu anlaşmalar, Basra körfezi ve civarında Osmanlı-İngiliz nüfuz alanlarının belirlenmesi, Şattülarap'ta seyr-i sefa'inin düzenlenmesi, Fırat ve Dicle nehirlerinde İngiltere'ye gemi işletme imtiyazının verilmesi, Osmanlı-İran sınırının belirlenmesi ve Osmanlı gümrük gelirlerinin arttırılması ile yabancı postaneler ve kapitülasyonlara ait antlaşmalardır. Zekeriya Kurşun, "İbrahim Hakkı Paşa", *DİA*, C XXI, İstanbul 2000, s. 313. Anlaşmalara dair detaylı bilgi için Bknz. Bayur, *age*, II (III), s.333-360.

⁴¹ Cavit Bey, *age*, s.631. Cavit Bey'in 7 Mart 1329 Perşembe (20 Mart 1913) tarihi için kaleme aldığı notlar içerisindeydir.

⁴² Osmanlı Devleti'nde farklı birimlerin ıslahatı kapsamında benzer nitelikte faaliyetlerinin öteden beri yürütülmekte olduğu bilinmektedir. Ahmad, bu kapsamda sayılabilecek ıslahat çalışmaları kapsamında, Donanmanın başında bulunan İngiliz Amiral Arthur Limpus'un, Maliye Nezaretinde Başdanışman sıfatıyla Richard Crawford'un, Adalet Bakanlığında Genel müfettiş sıfatıyla İngiliz vatandaşı Orme Clark'ın, Dahiliye nezaretinde Robert Graves başkanlığındaki bir danışma heyetinin görev yaptığını belirtmektedir. Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, s. 191-192. Jandarma'nın ıslahı ile görevlendirilen Fransız Generali Baumann'ın faaliyetleri de bu kapsamda değerlendirilebilir.

hususunda yalnızca Rusya'ya karşı sorumlu olmayı kabul etmiştir⁴³. Anlaşmanın Alman İslah Heyetinin İstanbul'da göreve başlamasıyla birlikte ortaya çıkan diplomatik krizin hemen sonrasına denk gelmesi Ruslara verilen bir taviz gibi görülmeyle birlikte, başlangıçta bu ıslahat projesinin de İngilizlerle yürütülmesinin düşünüldüğü, ancak İngilizlerin içerisinde buldukları İtilaf Bloğunun ön plana çıkmasını sağlamaya yönelik bir tercihe bağlı olarak, sürecin Ruslarla yürütülmesini istedikleri anlaşılmaktadır⁴⁴. Bu meseleyi çalışmamız kapsamında önemli kılan husus ise İttihat ve Terakki hükümetlerinin diplomatik arayışlarının, Akşin'in iddia ettiği gibi Alman yörüngesine girme niyetindeki bir "uydulaşma" kapsamında daha çok, Almanlarla yapılan İslah Heyeti Anlaşmasını müteakip, İngilizler ve Fransızlarla imzalanan anlaşmalar⁴⁵ ve Ruslarla varılan son anlaşma kapsamında değerlendirildiğinde, Büyük Devletler arasında kendi içerisinde izlenen tutarlı bir denge politikasının sürdürülmeye çalışıldığı izlenimine daha yakın olmasıdır.

Bu noktada Cemiyetin dış siyaset hamlelerinin belki verimliliğini değil ama yerindeliğini değerlendirebilmek bakımından, İngiltere temsilcisi Mark Sykes ile Fransa temsilcisi Francois Georges Picot arasında yürütülen görüşmeler neticesinde imzalanan Sykes-Picot Antlaşması olarak bilinen gizli anlaşmanın safahatına kısaca bir göz atmak istiyoruz. Yukarıda izah edildiği üzere Balkan Savaşları sonrasında Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecine gireceği yönündeki uluslararası beklenti, ülke içerisindeki azınlık unsurlarının özerklik yahut bağımsızlık yönündeki heves ve çabalarını artırmıştı. Bu süreci yakından ve dikkatle takip eden Rusların İstanbul Büyükelçisi Giers, 26 Kasım 1912 tarihinde, Balkan Savaşı'nın henüz başlarında, St. Petersburg'a gönderdiği bir telgrafta, birçok Ermeni'nin Doğu Vilayetlerinin Ruslar tarafından işgalini talep ettiğini, ancak bunun için henüz erken olduğu belirtilmektedir⁴⁶. Taşnak Cemiyeti ile İttihatçılar arasındaki ilişkileri kaleme aldığı eserinde Kaligian da Ermenilerin Osmanlı vaatleriyle artık ikna olmayacakları ve Rus idaresi de dahil olmak üzere daha kesin çözümler arayacakları hususuna Britanya dışişleri yetkilileri tarafından dikkat çekildiğini yazmaktadır⁴⁷. Bu ifadelerden, Doğu Anadolu bölgesinde Ermenilerin de yaşadıkları mıntıkların Ruslar tarafından "*Türkiye Ermenistanı*" olarak tanımlandığı ve bu bölgenin Rusya tarafından yönetilmesi yönünde bir niyetin mevcut olduğu anlaşılmaktadır. David Fromkin, Sykes-Picot gizli anlaşması ile İngiliz ve Fransızların, Osmanlı hakimiyetindeki Orta Doğu tabir edilen topraklardaki paylaşım esasları üzerinde mutabık kaldıklarını, bu kapsamda İngilizlerin, Ruslarla yakın temasa girerek menfaatlerini zedeleyecek bir diplomatik krizin önüne geçmek amacıyla, Doğu Anadolu bölgesine hâkim olacak Ruslarla kendileri arasında bir tampon bölge oluşturmaları için Fransızları yalnızca Akdeniz kıyısında kalmayıp Suriye'nin doğuya doğru olan bölgeleri ve Musul'u almaları için ikna ettiklerini, bunun ise Ruslarla doğrudan muhatap olmamak adına İngilizlerin başarılı bir diplomatik hamlesi olduğunu ifade eder⁴⁸. İngilizlerin 1916'da yürüttükleri bu politikayı, yani Ermeni ve Rus ortaklığı ile Doğu Anadolu bölgesinde fiili bir durum oluşacağını 1914 yılı başlarında gören İttihatçıların, bu gelişmenin önüne geçebilmek ve kendi açılarından mezkûr bölgede yaşanabilecek bir egemenlik sorununa mani olmak maksadıyla, Rusların bölgede etkin faaliyetini engellemek maksadına matuf diplomatik bir manevrayla İngilizleri bölgeye çekerek Rus ve Ermeni beklentilerini boşa çıkarmaya çalıştığı ancak başarılı olamadığı görülmektedir.

İttihat ve Terakki Hükümetleri döneminde dış politika sahasında yaşanan hareketliliğe bakıldığında, aslında *Cemiyet'in denetleme iktidarı döneminde farklı olmayarak büyük devletlerle*

⁴³ Ercüment Kuran anlaşmanın İstanbul'da Büyük Devletlerin temsilcilerinin katılımıyla 30 Haziran 1913 tarihinde yapılan Elçiler Konferansında Rusya'nın İstanbul Büyükelçiliğindeki baş tercümanı Andre Mandelstam tarafından hazırlanan 22 maddelik "*Ermenistan'da uygulanacak ıslahatın ön tasarısı*" başlıklı rapor üzerinden yürütüldüğünü ifade eder. Ercüment Kuran, Osmanlı-Rus İlişkileri Çerçevesinde Ermeni Sorunu (1912-1914) *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 5, Ankara 1994, s.230.

⁴⁴ Cengiz, *age*, s.545

⁴⁵ Cavit Bey'in Fransa'da yürüttüğü temaslarda, bilhassa mali konularda dikkate değer bir ilerleme sağlandığını, müzakereler sonrasında 11 Eylül 1913 tarihinde Fransa'da ise Cavit Bey'le Fransa'nın Dışişleri Bakanı M. Pichon arasında demiryolları ve limanları kapsayan bir anlaşma imzalandığını, buna ilave olarak 18 Aralık 1913 tarihinde ise İstanbul'da üç anlaşma daha imzalandığı anlaşılmaktadır. *TNA, FO, 371/2137, 79138 5 Aralık 1914 Turkey Annual Report 1913*

⁴⁶ Cengiz, *age*, s.544. Aynı konuda, Aksakal İngiliz belgelerine dayanarak, Sazanov'un, "*Türkiye Ermenistanının*" ilhakı için Ermenilerin Rus hükümetine başvurduklarından bahsettiğini yazar. Aksakal, *age*, s.69.

⁴⁷ Dikran Mesrop Kaligian, *Taşnaklar ve İttihatçılar*, çev: Deniz Mutlu Taşyürek, Aras Yayınları, İstanbul 2017, s.318.

⁴⁸ David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, çev: Mehmet Harmancı, Epsilon Yayınları, İstanbul 2018, s. 161-162

ittifak arayışlarına devam ettiği göze çarpmaktadır. Bu arayışların yönünün, Liman von Sanders hadisesi, Adalar meselesi, Doğu Vilayetlerinde yapılacak ıslahatlar gibi temel konular üzerinde muhatap devletler tarafından alınan pozisyona göre şekillendiği görülmektedir. Dönemin diplomatik ilişkilerinin seyrinden, Cemiyetin 1908'de II. Meşrutiyetin ilanından sonra takip ettiği Büyük Devletlerden birisi ile ortak bir zeminde anlaşmak kaydıyla tesis edilecek bir ittifak arayışının hızla devam ettiği anlaşılmaktadır. Her ne kadar literatürde İttihatçıların Almanya yanında savaşa katılma yönündeki tercihlerin çok önceden şekillendiğine dair kuvvetli bir vurgu varsa da Umumi Harp başlayana kadar Cemiyet'in bir arayış içerisinde olduğu düşüncesi ağır basmaktadır.

II. Meşrutiyetin ilanından itibaren bir diplomatik yakınlaşma arayışı içerisinde olan Cemiyet, Romanya ve Yunanistan ile ittifak anlaşmaları kapsamında diplomatik faaliyetler yürütmüş⁴⁹, Cihan Harbi öncesinde Fransa⁵⁰ ve Rusya nezdinde de benzer diplomatik temaslarda bulunmuş ancak hedeflenen neticeye bir türlü ulaşamamıştır. Bu kapsamda Almanya ile 2 Ağustos 1914'te ittifak antlaşması imzalandıktan sonra dahi Enver Paşa ile Giers arasında devam eden ikili ittifak oluşturma çabaları dikkat çekicidir. Rus Büyükelçisinin 5 ve 9 Ağustos 1914 tarihlerinde Sazanov'a çektiği gizli telgraflarda, Enver Paşa'nın Batı Trakya ve Ege Adalarının Türkiye'ye iadesi ile bu iade sonrası Balkanlarda oluşacak siyasi ve askeri atmosfer karşısında Ruslarla 5 ila 10 yıllık bir savunma antlaşması yapılması teklifinde bulunduğu belirtilmektedir⁵¹. Almanlarla 2 Ağustos tarihinde akdedilen antlaşma sonrası yürütülen bu görüşmelerin bir oyalama taktiği⁵² olduğu kanaati yaygın olsa da Cihan Harbi öncesinde Balkanlar, Doğu Anadolu, Kafkasya, Karadeniz ve Boğazlar üzerinde ciddi bir Rus tehdidi altında olduklarını bilen İttihatçıların bu çabalarını, hem Rus tehdidini bir müddet daha bertaraf etmek hem de “silahlı tarafsızlık” olarak tanımlanabilecek bir statüyü mümkün olduğunca uzun süre muhafaza etmek maksadıyla süreci temkinli yürütmek⁵³ hususundaki gayretlerinin tezahürü olarak okumak da mümkündür⁵⁴.

⁴⁹ Sait Halim Paşa'nın yalnızca Romanya ve Bulgaristan ile değil, Yunanistan Başbakanı Venizelos ile görüşme yürütülmesi yönündeki iradesi mevcuttur. Muhtar, *age.*, s. 230. Enver Paşa tarafından yürütülen bir başka girişim olarak dikkat çeken Limni, Midilli ve Sakız adalarının Osmanlı'nın kontrolüne verilmesi yönünde Romanya aracılığıyla Venizelos'a yapılan teklif de kabul edilmemiştir. Aksakal, *age.*, s.52

⁵⁰ Fransa nezdinde yürütülen girişimler Cemal Paşa'nın savaştan sonra kaleme aldığı hatıratına dayanılarak değerlendirilmektedir. Bu kapsamda Cemal Paşa hatıratında, Hariciye Vekaleti Siyasi İşler Müdürü Mösyö Margerie ile görüştüğünü ve bu görüşmede Türkleri ittifakları içerisine almalarını ve bu sayede Ruslardan korumaları istediğini ifade etmektedir. Cemal Paşa, *Hatıralar*, Haz: Alpaz Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2021 s. 127-128. Ancak Aksakal, Fransız kayıtlarında bu tür bir bilgiye rastlamadığını belirtir. Aksakal, *age.*, s. 101. Bu hususta Cemal Paşa'nın Enver Paşa'ya 25 Kasım 1919 da Münih'ten yazdığı mektupta yer alan, hatıratın bir kısmını okuduğu Doktor Nazım'ın, bazı hususların hatıratından çıkartılması yönündeki taleplerine; “O noktaları o hususta tadil ederim” şeklinde cevap vermesi, hatıratın en azından “Umumi Harbe Doğru” başlığı altındaki bölümünün güvenilirliği noktasında tereddütlere sebep olmaktadır. Murat Bardakçı, *Enver*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s.505

⁵¹ Azad Ağaoğlu, *Rus Dışişleri Arşivinin Gizli Belgelerinde Osmanlı'nın Cihan Harbine Girişi*, Ötügen Yayınları, İstanbul 2018, s. 28-38 bu teklifler karşısında Sazanov'un Türk tarafını tehdit eden içerikte bir cevap verdiği görülür. Sazanov'un İstanbul'daki Büyükelçi Giers'e 10 Ağustos 1914 tarihinde çektiği telgrafta; “...bizim onaylamadığımız herhangi bir eyleme kalkışmaları durumunda Anadolu'nun tamamını riske atacıklarını, zira bize zarar verebilecek durumda olmadıklarını, fakat Fransa ve İngiltere'yle ittifak halinde bizim Türkiye'nin mevcudiyetini tehdit altında bırakabileceğimiz düşüncesini telkin etmeye çalıştığımız” ifadelerini kullanmıştır. İttifak arayışında bulunan İttihatçıların bu arayışlarına cevaz verecek nitelikte bir cevap alamadıkları anlaşılıyor.

⁵² Çolak, Rusya'ya yapılan bu teklifin Osmanlı-Alman İttifak Anlaşmasını gizlemek ve Osmanlı Devleti'nin hâlâ tarafsız olduğu mesajını Rusya'ya vermek amacını taşıdığını belirttikten sonra, Enver Paşa'nın Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya ittifak teklifinde bulunacağını “muhtemelen” daha önceden Almanlara bildirdiğini ifade etmektedir. Mustafa Çolak, *Komitenin Kahramanı Enver Paşa*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2019, s. 137. Bu çarpıcı iddianın yazar tarafından ne Türk ne de Alman arşivlerinden bir belgeye dayandırılmamış olması dikkat çekmektedir.

⁵³ Keleşyılmaz, süreci temkinli yürüten Enver Paşa'nın zannedildiği gibi bir an önce savaşa girmek gibi bir düşünce içinde olmadığını belirtmektedir. Vahdet Keleşyılmaz, Belgelerle Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşına Giriş Süreci, *Erdem, İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Cilt: XI Sayı: 31, Ankara 1998, s.152.

⁵⁴ Cavit Bey, Meclis-i Mebusan soruşturmasında alınan ifadesinde, Sadrazam Sait Halim Paşa'nın harbe taraftar olmadığını, akdedilen muahedenin bile kendisine bu mecburiyeti vermediğini ifade ettikten sonra, Sadrazam Paşa'nın kendisini bitaraflığı

Bu süreçte İngiltere ile seyreden ilişkilere ayrı bir başlık açmak gerekir. Cemiyetin, bilhassa Trablusgarp ve Balkan savaşları döneminde İngiltere nezdinde destek arama girişimlerinde bulunduğu ancak beklentilerine karşılık bulamadığı bilinmektedir⁵⁵. İngilizlerin kendi ittifak yapılanmaları ve milli menfaatleri ile de uyumlu olarak, Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığını hedefleyen bir politika takip etmişlerdir⁵⁶. Bununla birlikte 1911 senesinde Osmanlı Devleti'nin İngiliz firması Armstrong&Vickers'e verdiği iki süper dretnot siparişi sonrasında yaşanan gelişmeler, İttihatçıların diplomatik destek arayışındaki rotalarını belirleyecek en önemli amil olmuştur. Balkan Savaşı esnasında Ege Adalarının kaybedilmesinde büyük rol oynayan Yunanlıların Averof gemisine karşılık hem Karadeniz'de hem de Adalar (Ege) denizinde donanmaya büyük katkı sağlayacağını düşünülen Sultan Osman ve Reşadiye isimleri verilen gemilere büyük önem veriliyordu⁵⁷. İngiltere'nin tüm bedeli ödenmiş ve yapımı tamamlanmış olan gemilere el koyması Osmanlı Devleti'nin Cihan Harbine giden süreçte Almanya ile olan yakınlaşmasına katkı sağlamıştır⁵⁸. Osmanlı Donanmasının Karadeniz ve Boğazlarda güçlenmesi ihtimalinden rahatsız olan Rusların ısrarlarının⁵⁹ da etkisi ile İngiltere tarafından gemilere el konulmasını müteakip, bu yakınlaşmayı gören Churchill tarafından Enver Paşa'ya iletilmek üzere Amiral Limpus'a gönderilen bir telgrafla Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalması yönündeki talebin açık ve net bir şekilde ifade edildiği görülmektedir⁶⁰.

temin için İngiliz ve Fransız sefirleriyle Rus maslahatgüzarını görmeye memur ettiğini belirtir. Erol Şadi Erdiç, *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Yargılamaları, Meclis-i Mebusan Soruşturması*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 246.

⁵⁵ Churchill Cihan Harbinden yıllar sonra yayımladığı hatıratında, Cavit Bey'in kendisine Trablusgarp Savaşı esnasında mektup yazarak ittifak teklifinde bulunduğunu ancak o zaman İngiltere'de bulunan liberal hükümete bunu kabul ettirmenin mümkün olmadığını belirtmektedir. Murat Bardakçı, *Enver*, s.126. Balkan Savaşları esnasında gerek Londra Büyükelçisi Ahmet Tevfik Paşa'nın Grey'e yaptığı teklif gerekse İbrahim Hakkı Paşa'nın yukarıda bahsedilen destek arayışları netice vermemiştir. İttihatçıların İngilizler nezdinde yürüttükleri bu ittifak arayışlarını, II. Meşrutiyetin ilanından sonra daha Meclis-i Mebusan açılmadan, Ahmet Rıza ve Dr. Nazım'ın Londra'ya gönderilmeleri ile başlatmak da mümkündür. İttihatçılar dışında Balkan Savaşı başlarında Kâmil Paşa hükümetinin destek arayışları da neticesiz kalmıştır. İngiltere yanlısı politika izlemekle itham edilen Kâmil Paşa'nın İngiltere Dışişleri Bakanı Grey'e 7 Kasım 1912 tarihinde yazdığı; "*Dini yönden halifeye bağlı yüz milyon Müslümanı yöneten Osmanlı Devleti'nin kaybetmesi halinde İngiltere'nin de kaybedeceğini*" belirten mektubuna muhatabı tarafından bir cevap verilmemiştir. Ahmad, *Dış Politik.*, s. 236-237. Türk Edebiyatına da konu olan mektup hadisesi, dönemin İttihatçı şairlerinden Mehmet Akif'in (Ersoy) Kâmil Paşa'yı hedef aldığı şu ağır eleştirilerine sebep olmuştur:

"Aman Grey! Bize senden olursa meded..."

Kuzum Puankare! Bittik... İneyet et, kerem et!

Dedikçe sen, dediler karşıdan: "İneyet ola!

Dilencilikle siyaset mi döner hey budala?..."

⁵⁶ Ahmad, ıslahat çalışmalarında İngilizlere tanınan ayrıcalıklara da değindikten sonra (Bknz. Dipnot 54) Büyük Britanya ile anlaşmak için giriştiği bütün teşebbüslerden sonra İttihatçıların Almanya ile ittifak anlaşması imzalamasının çelişkili bir manzara arz etmekle birlikte, bunun İttihatçılar arasındaki Alman taraftarı bir kanadın işi olarak görülmeğe ziyade İngiltere'nin Osmanlı'nın tarafsız kalması yönünde politikasının bir neticesi olduğunu belirtir. Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, s.192-193. Shaw ise bu tarafsızlığın sağlanamamasının faturasını Enver Paşa'ya keserek, İtilaf Devletlerinin tarafsızlığını sağlayabilmek gayesiyle Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü konusunda istediği bütün güvenceleri vermelerine rağmen, Enver Paşa'nın buna engel olduğunu belirtmektedir. Standford Jay Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*. çev: M. Harmancı, E Yayınları, İstanbul 1983, s.374-375

⁵⁷ Gemileri karşılamak üzere Amiral Limpus'un da aralarında bulunduğu bir heyet İstanbul'dan Çanakkale boğazına doğru 27 Temmuz'da hareket etmiş, Cemiyet çok tehlikeli bir buhrandan geçilen böylesine kritik bir zamanda, diğer devletlerin tepkisini çekecek olmasına aldırmadan İngiliz-Osmanlı dostluğu onuruna İstanbul'da bir donanma haftası düzenlemiştir. Cengiz, *age*, s. 293.

⁵⁸ O tarihteki Berlin Sefiri Mahmut Muhtar Paşa, Osmanlı Devleti'nin İttifak Devletleri yanında yer almasına yol açan en önemli meselenin İngiltere devletinin iki dretnota el koyması olduğunu belirtir. Muhtar, *age*, s. 242. Gemilere el koyma kararının Osmanlı Devleti'nin Cihan Harbine Alman safında katılmasında etkili olduğu yönündeki aynı iddiayı, Cristopher Catherwood'a dayanarak Cengizde dile getirmektedir. Cengiz, *age*, s.294.

⁵⁹Rus Dışişleri Bakanı Sazanov Londra Büyükelçisi Benckendorff'a çektiği telgrafta, gemilerin Osmanlı Donanmasına katılmasının Ruslar ve dolayısıyla İtilaf devletleri bakımından doğuracağı menfi tesirine işaret ederek, Büyükelçisinden gemilerin teslim edilmemesi için İngiliz Hükümetine baskı yapmasını istemektedir. Aksakal, *age*, s. 51.

⁶⁰ Mesajında, Almanların yanında yer alınması halinde Türkiye'nin büyük zarar göreceğini belirten Churchill, Enver Paşa'ya "*katı ve dürüst bir tarafsızlık*" tavsiyesinde bulunmuştur. Enver Paşa'nın ertesi gün verdiği cevap ise el konulan gemilerin bir an önce Türkiye'ye teslim edilmesi ve el koyma eyleminden dolayı tazminat ödemesi yönünde olmuştur. Dilara Dal, Osmanlı

Ağustos 1914'ten itibaren dış politikadaki gelişmelerin, Cihan Harbi'nde yaşanan gelişmelere paralel bir seyir izlediği görülmektedir. Said Halim Paşa hükümetinin 2 Ağustos 1914 tarihinde yaptığı bir anlaşma ile Almanya'nın yanında savaşa girmesi sürecinde Cemiyet'in iki etkili üyesi Talat Bey ve Enver Paşa'nın isimlerinin ön plana çıkması, sürecin Kabinenin diğer üyelerinin bilgileri dışında bu ikili tarafından yürütüldüğü yönündeki güçlü bir kanaatin neticesidir⁶¹. Bu çalışmanın kapsamı dışında olmakla birlikte, bu iddianın, Cemiyetin karar alma süreçlerinde Merkez-i Umumi'nin, fırkanın hatta kabinelerin önüne geçtiği yönündeki tartışmaların devamı niteliğinde olduğu düşünülmektedir. Demokrasinin kurumsallaştığı ülkelerde, Meclisteki parti grubu ve Kabine gibi demokratik kültürün enstrümanları haline gelmiş olan yapıların devre dışında bırakılarak, hayatî niteliği haiz kararların yüksek liderlik vasfı ön plana çıkan kişiler tarafından alınmasının 1908 İhtilali ile hedeflenen anayasal yönetim ile uyumlu olmadığı gerçeği, Cemiyet'i demokratikleşme iddiasından uzaklaşıp "otoriterleşme" eğilimindeki bir yapıya evrilme suçlamasıyla karşı karşıya bırakmıştır. Bununla birlikte Cemiyetin denetleme sürecindeki İbrahim Hakkı Paşa sadaretinde ortaya çıkan Trablusgarp Savaşı öncesinde Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa tarafından ve Cemiyet'in muhalefette bile olmakta güçlük çektiği Gazi Ahmet Muhtar Paşa Sadareti dönemlerinde, Balkan Savaşları öncesinde, dönemin Harbiye Nazırı Nazım Paşa tarafından yapılan askeri stratejik planlama hataları⁶² sonrası yaşanan toprak ve itibar kayıplarından ders aldığını düşünen Cemiyet'in bu süreçteki yaklaşımını, Büyük devletler ile yürütülecek diplomatik faaliyetlerin güçlü bir ordu ile dengeye gelebileceği iddiasının ifadesi olarak anlamak gerekir⁶³.

İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na Girişi ve İngiliz Bahriye Misyonu, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2022 Bahar (36), s. 60-61. Aynı konuda Cemal Paşa, 20 Ağustos'ta İngiliz Büyükelçisi ile yaptığı bir görüşmede, İtilaf Devletlerinin Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmaktan vazgeçmeleri, kapitülasyonların lağvedilmesine rıza göstermeleri ve el konulan gemilerin bir an önce Türkiye'ye iadesi şartıyla İtilaf Devletleri safına katılabileceklerini belirtmiştir. Muhtar, *age*, s. 234-235, Aksakal, *age*, s.102.

⁶¹ Bu iddiaların sağlam temellere dayandığını belirtmek gerekir. Her ne kadar Cemiyet'in müşterek karar mekanizması olan merkez-i umumi son ana kadar aktif olarak varlığını sürdürdüyse de Talat ve Enver Paşaların bu yapı içerisinde özellikle kriz zamanlarında ön plana çıktıkları bilinmektedir. Balkan Savaşları sonrasında yürütülen barış görüşmelerini Dahiliye Nazırı namıyla Talat Bey'in yürütmesi, 1914 senesinin mayıs ayında Livadiye'de Rus Çarına yapılan ziyarette heyet başkanlığını yine aynı unvanla Talat Bey'in yapması iç siyasette olduğu gibi diplomatik ilişkilerde de Talat Bey'in ön plana çıktığını işaret eder. Bununla birlikte İttihat ve Terakki Hükümetlerinin ömrünün Balkan Savaşları ile başlayıp Harb-i Umumi ile biten bir süreci ihtiva ettiği düşünüldüğünde Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili sıfatlarını haiz Enver Paşa'nın da bu süreçte karar mekanizmasında önemli bir isim olması beklenen bir durumdur. Bu iddiamıza destek olacak bir tespit Aksakal'ın çalışmasında da yer almaktadır. Aksakal, Enver Paşa'nın Harbiye Nezaretinde oluşturduğu bir "Başkumandanlık Karargâhı" ile başka bakanlıkların deruhte ettikleri bazı görevleri üstlendiğini, herhangi bir nezaret tarafından yabancı devletlerle yapılacak yazışmaların bu makamın onayına tabi olmasının ise bu görevler içinde en önemlisi olduğunu belirtir. Aksakal, *age*, s.120 Talat Bey ve Enver Paşanın süreci yönlendirmedeki bu etkinliğine bir başka örnek de Ulrich Trumpener'in çalışmasında yer almaktadır. Trumpener, Sultan Osman ve Reşadiye dretnotlarına İngiliz Hükümetince el konulduğunu kendilerine resmi olarak bildirilmeden evvel haber alan Talat Bey ve Enver Paşa'nın, 1 Ağustos'ta yaptıkları görüşmede Wangenheim'e bu iki geminin Alman Kuzey Donanmasına katılmasını teklif ettiklerini, Berlin'in bu teklifi kabul etmesi sonrasında 2 Ağustos'ta Alman-Osmanlı İttifak Antlaşmasının imzalandığını belirtir. Ulrich Trumpener, *Germany and the Ottoman Empire, 1914-1918*, Princeton University Press, New Jersey 1968, s.24. Trumpener'in Alman diplomatik arşivlerine dayandığı Feroz Ahmad ve David Fromkin tarafından da kullanılan bu iddia ile Talat Bey ve Enver Paşa'nın, kendilerine ait olmadığı iki gün sonra ilan edilecek gemileri Almanlara teklif ederek Almanların ittifak konusundaki tereddütlerini gidermeye matuf bir diplomatik manevra yaptıkları anlaşılmaktadır.

⁶² İtalya'nın Libya üzerindeki beklentileri tahmin edilmesine rağmen bölgedeki İbrahim Paşa'nın uyarılarına kulak asılmayarak; Kuloğulları teşkilatını ilgası, dört tabur askerin silahlarıyla birlikte Yemen'e gönderilmesi, kalan silahların İstanbul'daki depolara çekilmesi ve bölgenin savunulması için az sayıda jandarma birliğinin bölgede bırakılması, Mahmut Şevket Paşa tarafından yapılan ve Trablusgarp'ın kaybedilmesine etki eden stratejik planlama hataları olarak değerlendirilmektedir. Bardakçı, *age*., Sadaret Günlüğü, s. 13. Aynı şekilde, 27 Ağustos 1912 gibi Balkan Savaşlarına çok yakın bir tarihte, Gazi Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti zamanında, savaş yanlısı olunmadığının büyük devletlere ispatı amacıyla reelpolitikle uyuşmayacak bir kararla, Balkanlardaki 67.000 askerin, Nazım Paşa tarafından terhis edilmesinin Balkanlardaki felakete yol açtığı düşünülmektedir. Cengiz, *age*, s.173.

⁶³ Enver Paşa'nın bir Alman gazetesine verdiği mülakatta kullandığı ifadeler tam olarak bu düşüncüyü yansıtmaktadır: "...Ben savaş taraftarı biri değilim. Orduyu yeniden yapılandırmak istememin nedeni başkalarına savaş açmak değil, tam tersine başkalarını bizim ile barış içinde yaşamaya zorlamaktan dolaydır." Çolak, *age*, s. 34. Ordunun yeniden yapılması sürecinden

Said Halim Paşa hükümetince, 2 Ağustos 1914 tarihinde yapılan bir anlaşma ile Almanya'nın yanında savaşa girilmesinin, Cemiyet'in 1906 senesinde teşekkülünden önce başlayan bir “*diplomasi satrancının*” en son hamlesi olarak okunması mümkündür. Bu hamleye gelene kadar Cemiyet'in, ileri gelenleri vasıtasıyla İtilaf Devletleri nezdinde, ekonomik bağımsızlık beklentileriyle uyumlu destek ve ittifak arayışlarını içeren aktif bir diplomasi sürecini yürüttüğü anlaşılmaktadır. Karpat, İttihatçıların, modernleşmenin mutlak temellerinden biri olarak gördükleri, Avrupa Devletlerine tanınan kapsamlı ekonomik ayrıcalık ve dokunulmazlıklar sağlayan kapitülasyonların ve anlaşmaların kaldırılması arayışlarının, Osmanlı Devleti'nin Cihan Harbine girişte aradığı temel hedeflerden biri olduğunu iddia eder⁶⁴. William Hale de benzer bir iddiayı dile getirerek, Muharrem Kararnamesi⁶⁵ ile başlayan ve Büyük Güçlerin Osmanlı Devletindeki çıkarlarının korunması maksadıyla yapılandırılmış bir uluslararası örgüt olarak değerlendirilmesi mümkün olan hatta Osmanlı'nın mali denetimi anlamına gelen Düyûn-ı Umumiyye 'ninkurulması ile devam eden sürecin Avrupalı devletlerin baskısına karşı Osmanlı Devleti'nin Almanya ile yakınlaşma sürecini başlattığını belirtmektedir. Hale, 1890'lardan Cihan Harbi'ne kadar uzanan bir diplomatik arayışın yol haritasını çizerek, Avrupa devletleri tarafından mali boyunduruk altına alınan Osmanlı Devleti'nin, bu ekonomik gelişmelerin bir neticesi olarak Almanya ile dış ticaretini geliştirdiğini ve orta vadede kaçınılmaz olarak bir Alman-Osmanlı ittifakının ortaya çıkacağını işaret etmektedir⁶⁶. Bu yaklaşıma destek veren Ortaylı, artan mali denetimin II. Abdülhamit döneminden itibaren Osmanlı diplomasisinin klasik bir Avrupalı güce dayanması sonucunu beraberinde getirdiğine vurgu yaparak, “*Jön Türkler*” döneminde de bu eğilimin *artarak* devam ettiğini belirtmektedir⁶⁷.

Sait Halim Paşa'nın 3 Şubat 1917 tarihinde sağlık sorunları olduğunu ileri sürerek Sadrazamlıktan istifa etmesi sonrasında 4 Şubat'ta Talat Paşa vezirlik rütbesine getirilerek Sadarete tayin olunur. Talat Paşa Sadaretinde, yaklaşık üç senedir devam eden Cihan Harbinin, mali ve içtimai sahadaki yıkıcı tesirlerinin iç politik gelişmelere yön verdiği, hükümetin dış politika sahasında karşılaştığı ilk ciddi meselenin ise Amerika Devleti ile ilişkilerin kesilmesi hususunda yaşandığı anlaşılmaktadır. Almanya ile Amerika arasında 6 Nisan 1917 tarihinde savaş ilan edilmesi ile başlayan ve Osmanlı Devleti'nin 20 Nisan itibarı ile Amerika ile diplomatik ilişkileri kesme kararı aldığı süreçte, Cemiyet içerisinde farklı görüşlerden kaynaklı anlaşmazlıkların ortaya çıktığı görülmektedir⁶⁸. Amerika karşısında Almanya yanında tavır alınmasının İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde ortaya çıkardığı bu anlaşmazlığın da tesiri ile Talat Paşa sadaretinde Almanya ile ilişkilerde yaşanan gerginliğe ayrı bir yer ayırmak gerekir. Gerek Mahmut Şevket Paşa gerekse Said Halim Paşa sadaretlerinde İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından yürütülen tüm uluslararası destek arayışlarına rağmen bir diplomatik yalnızlığa mahkûm olunmuş, bu yalnızlığın meydana getirdiği tedirginlik ile son çare olarak Almanya ile ittifak anlaşması yapılmıştır. Almanya ile bu kapsamda devam eden ilişkiler, Bolşevik Devrimi'nin uluslararası neticelerinden birisi olarak tarifi mümkün olan Brest-Litovsk Anlaşması sürecinde ciddi bir yıpranmaya maruz kalmıştır. Başka bir ifade ile Bolşevik

İttifakın ortaklarından Avusturya-Macaristan Devletinin İstanbul'daki temsilcisi Büyükelçi Pallavicini'nin de rahatsız olduğu görülmektedir. Pallavicini, Enver Paşa'nın Harbiye Nazırı olması ile birlikte bazı subayların emekliye ayrılmasının arkasında yatan sebebin bu subayların Cemiyetin dış politikasını eleştirmeleri olduğunu iddia eder. Frank G. Weber, *Eagles on the Crescent*, Cornell University Press, 1970, s.40

⁶⁴ Karpat, *age*, s. 105. Yazarın tarihi gerçeklikle örtüşen bu yaklaşımına katıldığımızı, ancak aynı yerde ileri sürdüğü, belli başlı etnik ve sosyal temeller arasında zayıflayan birliğin savaşla birlikte yeniden canlanabileceği, savaşın vatanseverlik duygularını canlandırması sayesinde İttihatçıların kendi güçlü yönetimlerini meşrulaştırma hedeflerine ulaşmak için savaşa girmeyi tercih ettikleri yönündeki tezini ise modern toplum arayışındaki ve savaşın yıkıcı tesirini yakın tecrübelerine istinaden iyi bilen bir yönetici kadronun hedefleri ile uyumlu bulmadığımızı belirtmeliyiz.

⁶⁵ 28 Muharrem 1299 (20 Aralık 1881)

⁶⁶ Hale, *age*, s.23

⁶⁷ İlber Ortaylı, *Osmanlı Diplomasisi ve Dışişleri Örgütü, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C I, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 281.

⁶⁸ Bu süreçte Cemiyet içerisinde Cavit Bey, Ahmet Nesimi Bey, İsmail Canpolat gibi isimlerin doğrudan çatışmaya girmediğimiz Amerika ile ilişkilerin kesilmesine karşı oldukları, en azından Robert Koleji gibi kurumların normal faaliyetlerini sürdürmelerine izin verilmesini istediklerini anlaşılmaktadır. Ahmad, *age*, s.159. Cavit Bey ise günlüğünde, konu hakkında Bahattin Şakir'in “*aptalca mütalaalar*” da bulunduğu bahsederek Amerika ile ilişkilerin kesilmesine taraftar olmadığına dair uzun uzun izahatta bulunmaktadır. Cavit Bey, *age*, III., s.375-376.

Devrimi, Rusya'da Çarlık yönetimine son vermekle kalmayıp, Almanya ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerde de güven kaybindan kaynaklı yıkıcı bir rekabete sebep olmuştur.

3 Mart 1918 tarihinde imzalanan Brest-Litovsk anlaşması ile stratejik olarak büyük önem kazanan Kafkasya bölgesi, İngiltere, Almanya, Rusya, Kafkasya Cumhuriyetleri ve Osmanlı Devleti arasında askeri ve siyasi rekabetin had safhaya çıktığı bir cephe haline gelmiştir. İngiliz sömürgeciliğinin en önemli bölgesi olan Hindistan'ın, Kafkasya üzerinden yürütülecek bir hareketle tehlikeye düşecek olması İngilizleri bu neticeyi engellemeye matuf farklı stratejiler geliştirmeye sevk etmiştir⁶⁹. Mezkûr anlaşmanın 4. Maddesi ile Ardahan, Kars ve Batum mıntıklarından Rusların çekilmesi ile buraları ele geçiren Osmanlı Devleti, bu bölgelere ilave olarak Ahılkelek ve Ahıska bölgeleri ile Kafkasya demiryollarının kontrolünü de talep edince Gürcistan'ın bağımsızlığı üzerine kurdukları planları tehlikeye düşen Almanların ittifakinin ruhu ile bağdaşmayacak siyasi ve askeri adımlar attıkları dikkat çekmektedir⁷⁰. 27 Ağustos 1918 tarihinde Almanya ile Rusya arasında Brest-Litovsk Barışına ilave olarak gizli bir anlaşma imza altına alınmıştır. Anlaşma ile Almanlar, Türklerin Bakü'yü ele geçirmelerini kastederek, Rusya topraklarının başka bir devletin eline geçmesini desteklemeyeceklerini, Ruslar ise Almanya'nın Gürcistan'ın bağımsızlığını tanımamasına karşı çıkmayacaklarını taahhüt etmişlerdir⁷¹. Bu zaviyeden değerlendirildiğinde, Almanların Talat Paşa Hükümetinin Kafkasya siyasetini engellemeye yönelik olarak askeri gücünü caydırıcı unsur olarak kullanmayı göze alması, her ne kadar aynı ittifak içerisinde olsalar da her iki devletin kendi menfaatleri doğrultusunda yön vermeye çalıştıkları dış siyaset hamlelerinin yalın bir göstergesi olduğu açıktır.

Rusya'daki rejim değişikliği ile birlikte iktidarı ele geçiren ve Brest-Litovsk barışı sürecinde yakından tanıma fırsatı bulunan Bolşeviklerin, her milletin kendi mukadderatını kendisinin tayin edeceği yönündeki beyanatlarına rağmen öteden beri devam eden Rus dış politikasından sapma göstermeyeceklerini anlayan, başka bir ifade ile Bolşevik yönetiminin de gerçek hedefinin Büyük Rusya'nın ihyası olduğu kanaatine varan İttihatçılar, Kafkas ve Doğu politikalarını bu düşüncenin izdüşümü üzerine belirlemişlerdir⁷². Almanların Gürcistan ve Rusya ile İttihatçılardan gizli yürüttükleri görüşmeler ve hatta yaptıkları ikili anlaşmalar Talat Paşa döneminde bu bölgeye yönelik askeri harekâtı da ön plana çıkartan bir politika izlenmesini zorunlu kılmıştır⁷³. Talat Paşa Hükümetinin Kafkasya meselesinde aynı anda Rusya, Almanya, İngiltere, Gürcistan ve Ermeniler karşısında tercih ettiği denge anlayışından uzak ve aktif bir direnişe dayalı dış siyasetin aslında İttihatçıların 1908'den bu yana sergiledikleri ihtilalci anlayışlarıyla son derece uyumludur. Kafkasya'nın Bolşeviklerin hakimiyeti altına girmesinin Doğu sınırları açısından yaratacağı tehlike karşısında Enver Paşa'nın Kafkas İslam Ordusu ve Şark Ordusu vasıtasıyla bölgede giriştiği askeri faaliyetler Almanlar ile

⁶⁹ İngilizler, Enver Paşa'nın Rus ihtilali sonrasında meydana gelen siyasi ve askeri boşluktan istifade ederek Kafkaslar ve Orta Asya'daki Türk topluluklarını Rus hegemonyasından kurtarma düşüncesinden son derece rahatsızdılar. "Pan-Turanizm" olarak isimlendirdikleri bu düşüncenin, bölgedeki İngiliz menfaatlerine zarar vereceğini düşünen İngilizlerin bu harekete engel olmak için çeşitli propaganda ve planlar yaptıkları anlaşılmaktadır. Çağlayan, İngilizlerin bu kapsamda hayata geçirdikleri tedbirleri; Rus askerlerini destekleyerek bölgede kalmalarını sağlamak, Türk taarruzuna karşı koyabilecek bir Güney Bloku oluşturmak ve Gürcistan ve Ermenistan'ın desteklenip teşkilatlandırılması şeklinde sıralamaktadır. K. Tuncer Çağlayan, "Birinci Dünya Savaşı Sonlarında Kafkasya'da İngiliz Faaliyetleri", *Belleten*, Ağustos 2000, C 64, Sayı 240, s. 495-496.

⁷⁰ Çolak, *age*, s. 146. Çağlayan, Almanların Gürcistan'ı himaye etmek için Tiflis'e 3000 Alman askeri gönderdiklerini, İngilizlerin ise bu hamleyi Türk ordusunun ilerleyişini engellemek olarak değerlendirdiklerini belirtir. K. Tuncer Çağlayan, İngiliz Belgelerine Göre Transkafkasya'da Osmanlı-Alman Rekabeti, VIII. *Türk Tarih Kongresi*, C III (I) s.416.

⁷¹ Çolak, *age*, s.181. Romanya ve Irak'taki petrol kaynaklarından savaştaki gelişmelere bağlı olarak umudu kalmayan Almanya'nın, ekonomik olarak ayakta kalabilmek için yeni petrol kaynaklarına ihtiyaç duyulduğu bilinmektedir. Ahmad, Almanların Bakü petrolerinin %25'i karşılığında bu anlaşmayı imzaladıklarını belirtir. Ahmad, *age*, Jön Türkler, s.195.

⁷² Görüşmeler esnasında, Lev Troçki, Karl Radek gibi Rus devriminin önemli isimleriyle tanışma imkânı bulan Talat Paşa, bu kişilerden edindiği Bolşeviklerin bilhassa Kafkasya ve Türkistan bölgesinde yayılmacı siyaset izleyecekleri kanaati sonrasında, bir yandan barış görüşmelerini sürdürürken diğer taraftan Doğu sınırlarında yaşanacak Rus tehdidini bertaraf etmek amacıyla, barış görüşmelerine aldanmadan gerekirse işgal için orduyu hazırlaması yönünde Enver Paşa'yı telgraf ile uyarmıştır. Babacan, *age*, s. 184-193.

⁷³ Trumpener, Alman heyetinin karşı çıkmasına rağmen 1918 yazında yürütülen bu askeri faaliyetleri İttihatçıların son emperyalist çılgınlığı olarak nitelendirmektedir. Ulrich Trumpener, Almanya ve Osmanlı İmparatorluğunun Sonu, *Osmanlı İmparatorluğunun Sonu ve Büyük Güçler*, (Ed. Marian Kent) Alfa Tarih Yayınları, İstanbul 2013, s.217.

Osmanlı Devleti'ni karşı karşıya getirmiştir. Yer yer askeri çatışmaya evrilen bu diplomatik kavganın "beyhude"⁷⁴ bir çaba ya da literatürde sıklıkla rastlandığı şekliyle "Turancılık" anlayışının bir tezahürü olup olmadığı hususunda kesin bir kanaata varmak mümkün değilse de Ali Fuat Cebesoy'un hatıratında yer verdiği Enver Paşa'ya ait şu ifadeler, takip edilen politikanın "ihtirash" ya da "hayalperest" bir yaklaşımdan ziyade planlı siyasetin bir parçası olduğu yönündeki kanaati güçlendirmektedir:

Bizden ve Almanya'dan evvel Bulgarların ve Avusturya'nın çökeceğini ve memleketimizin bundan sonra garptan bir yardım bekleyemeyeceğini düşünmüştüm. Bu sebeple şarkta bir dayanak bir kuvvet membaı aramaya mecbur oldum. Bu maksadı temin edebilmek için de iki ordu kurarak Kafkaslara ve Acemistana doğru sevk etmişim.⁷⁵

Filistin bölgesinde Yahudilerin iskanı üzerinden devam eden diplomatik gelişmeler de Talat Paşa Sadaretinde yaşanan dış gelişmeler arasında önemli yer tutmaktadır. XIX. Yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkan, Büyük Devletlerin himayesinde bir Yahudi Devleti kurulması olarak bilinen "Politik Siyonizm" hareketi özellikle Cihan Harbi esnasında Almanlar ve İngilizler arasında bir uluslararası rekabetin konusu haline gelmiştir⁷⁶. Kasım 1917'de İngiliz Dışişleri Bakanı Arthur Balfour'un Lord Rothschild'e gönderdiği ve ilerleyen zamanlarda "Balfour Deklerasyonu" olarak anılacak bir mektupta İngilizler Filistin'de bir Yahudi Devletinin kurulmasını kabul ettiklerini bildiriyorlardı⁷⁷. Yahudilerin özellikle sermayeleri ile itilaf devletleri yanında yer almasına sebep olacak bu deklarasyona karşı bir hamle yapmak isteyen Almanlar, Alman Parlamentosunda Yahudi bir milletvekili olan Dr. Julius Becker'i, Siyonist hedefler doğrultusunda Filistin'de bir Yahudi Devleti kurulması konusunda görüşmeler yapmak için Talat Paşa'ya göndermişlerdir⁷⁸. Aralık 1917'de başlayıp Talat Paşa kabinesinin istifasına kadar devam eden görüşmeler boyunca Talat Paşa başarılı bir diplomasi ile Siyonistleri sürekli oyalamış ve görüşmelerden Almanların beklediği netice alınmamıştır⁷⁹. Aslında daha 1909 Temmuz'unda başkanlığını yaptığı on yedi kişilik bir mebus heyeti ile İngiltere'ye yaptığı ziyarette Talat Bey Siyonistlerle ilgili düşüncelerini açıklamıştır. İngiliz Siyonist Federasyonu Onursal Başkanı Sir Francis Montefiors'a kendileri için verdiği bir davette; Siyonizmin siyasi emellerinin Türk Devletinde onay görmesinin mümkün olmadığını ifade eden Talat Bey'in Siyonizmle ilgili düşüncelerinde o tarihten sonra bir değişiklik olmadığı görülmektedir⁸⁰. Almanya'nın İstanbul'daki Büyükelçisi Bernstoff'un, Siyonistlerin ve Musevilerin Türkiye'ye müthiş ekonomik katkıları olabileceğini, ancak İttihatçıların bu hakikati bir türlü anlayamadıkları gibi, meseleye ekonomik açıdan bakamadıkları, hep siyasi mülahazalarla hareket ettikleri yönündeki ifadelerinden İttihatçıların bu konuda takip ettikleri siyasetin Cihan Harbi esnasındaki müttefikleri Almanları memnun etmediği anlaşılmaktadır⁸¹.

⁷⁴ Ahmad, Enver Paşa'nın Bakü harekâtını, kaybettiği itibarını kazanmaya yönelik beyhude bir hareket olarak tanımlamaktadır. Ahmad, *Jön Türkler*, s. 203.

⁷⁵ Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, Vatan Neşriyatı, İstanbul 1953, s.24.

⁷⁶ Avusturya ve Almanya'daki antisemitik çevreler, kendi hakimiyetleri altındaki bölgelerde yaşayan Musevileri Filistin'e göndererek Musevi meselesini çözebileceklerini düşünerek Siyonist emellere büyük destek vermişlerdir. M. Kemal Öke, *Siyonizm&Filistin Sorunu (1880-1923)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2021, s. 250.

⁷⁷ Mektupta; Siyonist özlemlerine sempati ile bakan Majestelerinin hükümetinin Musevi halkı için Filistin'de milli bir yurt kurulmasını olumlu mütalaa ettiği ifade edilmektedir. Öke, *age*, s.333 İsrail devletinin kurulmasına giden süreçte bir dönüm noktasını temsil eden bu Deklarasyon, 1918 senesinde Fransa, İtalya ve Amerika tarafından da kabul edilmiştir.

⁷⁸ Mustafa Çolak, *Komitenin Ruhü Talat Paşa*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2018, s.197.

⁷⁹ Çolak, *age*, s.229

⁸⁰ Kieser, *age*, s.86 Talat Paşa'nın takip ettiği bu siyaseti, İngilizlerin bir yandan Yahudileri desteklerken diğer yandan İttihatçıların Siyonistlerle iş birliği yaptıkları yönündeki propagandalarını boşa çıkarmaya matuf bir diplomatik hamle olarak okumak daha doğru olacaktır.

⁸¹ Öke, *age*, s.369 Talat Paşa ile görüşen Siyonist heyet içerisinde yer alan Arthur Ruppın ise, Talat'ın görüşmeye gönülsüzce razı olduğu, içinden çok öfkeli olmasına rağmen kendilerine karşı nazik olmaya çalışmakla beraber hep müphem vaatlerde bulunduğu yönündeki ifadeleri de Öke'nin tezini desteklemektedir.

Sonuç

II. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte yeniden tesis edilen meşrutî dönemde, başlangıç itibarı ile hükümetler üzerinde denetleme rolüyle ön plana çıkmayı tercih eden Cemiyetin, doğrudan hükümet dönemleri olarak isimlendirilebilecek Sait Halim Paşa ve Talat Paşa Hükümetleri dönemlerinde ise daha belirleyici bir rol üstlenmeyi tercih ettiği görülmektedir. Literatürde liberal yaklaşımı ile bilinen Kâmil Paşa hükümetinin Balkan Savaşı sürecinde karşılaştığı diplomatik ve askeri yenilgilerden gerekli dersleri çıkardığı anlaşılan Cemiyet, kendi iktidarlarında, II. Abdülhamit dönemi ile de özdeşleştirilen ihtiyatlı diplomasi yerine “*kararlı askeri eylemcilik politikası*” takip etmeyi tercih etmiştir⁸². Bir başka anlatımla, uluslararası gelişmeler karşısında durağan pozisyon belirleyen bir dış siyaset anlayışının, denge arayışından uzaklaşarak, ilişkilere milli menfaatler çerçevesinde yön verme gayreti içerisinde bir anlayışa evrildiği söylenebilir. Bu politika değişikliğine, 93 Harbi ile başlayıp Trablusgarp ve Balkan Savaşları ile şekillenen, ülke sınırlarının Anadolu coğrafyasına sıkışmasından kaynaklanan mecburiyetlerin yön verdiği hususu göz ardı edilmemelidir. Başkente uzak coğrafyalar üzerinde yaşanan egemenlik mücadeleleri karşısında II. Abdülhamit tarafından izlenen denge politikasının Cemiyet tarafından takip edilmediği anlaşılmaktadır. Bu tercihin arka planında ise İttihat ve Terakki Hükümetleri döneminde, hukuken ülke sınırları içerisinde görülmekle birlikte fiilen yönetmekte zorluk çekilen uzak bölgelerde meydana gelen çatışmalarının sona ermesi ve diplomatik satrancın üzerinde oynandığı zeminin, elde kalan son toprak parçası olan Anadolu coğrafyası ile sınırlı olması gerçeği yer almaktadır. Bir anlamda İttihatçı diplomatik politikanın, gelişen siyasi ve coğrafi mecburiyetlerin karşı konulamaz bir tezahürü olduğu da söylenebilir.

Bu değerlendirmeler ışığında, Cemiyetin takip ettiği dış politikanın, Cemiyet içerisinde farklı dönemlerde daha etkin olarak ön plana çıkan fikri temayüle paralel bir seyir izlediği söylenebilir. Kuruluşu ile birlikte, Osmanlı Devleti'nde yaşayan unsurları bir arada tutma hedefini ön plana çıkartan ve “*Osmanlıcılık*” anlayışıyla uyumlu bir politika izlerken; “*hem modernleşmeyi sağlamak hem de modern çağın milliyetçilik, bireycilik ve sekülerlik gibi unsurlarıyla rekabet edemeyecek modası geçmiş emperyalist fikirlerle imparatorluğu bir arada tutmak*” tutarsızlığı içerisinde olmakla da itham edilen⁸³ Cemiyet, genel olarak bir tarafını Batı medeniyetinin tamamladığı fikrî yapısının da tesiriyle, tüm Büyük Güçlerle asgari müşterek zeminde buluşulabilecek diplomatik bir arayış içerisinde olmuştur.

Kuruluş aşamasından itibaren hiç vazgeçmediği modern toplum hedefine ulaşmak için gerek sermaye gerekse danışmanlık anlamında Avrupa'nın tecrübesine ihtiyaç duyulduğunun bilinci içerisinde olan Cemiyet, çeşitli vasıtalarla Osmanlı Devleti'nin iç işleyişine müdahale gayreti içerisinde olan Büyük Güçlerle yürüttüğü diplomatik faaliyetleri, aktif bir diplomatik arayış içerisinde ve bu faaliyetlere “*duygusal*” bir mana atfetmeden sürdürmüştür. Ekonomik ve belki siyasi anlamda bağımsız bir Türk devletinin varlığına müsaade edilmeyeceği yönündeki kanaat, İttihat ve Terakki Hükümetleri döneminde takip edilen dış politikaya, reel siyasete uygun tepkisel bir diplomatik zemin oluşturmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

Arşiv Belgeleri

The National Archives, (TNA-FO)

FO, 371/2137, 71138

Telif-Tetkik Eserler

AĞAOĞLU, Azad, *Rus Dışişleri Arşivinin Gizli Belgelerinde Osmanlı'nın Cihan Harbine Girişi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2018.

⁸² Aksakal, *age*, s. 89.

⁸³ Karpat, *age*, s.121.

AHMAD, Feroz, “İttihat ve Terakki'nin Dış Politikası (1908-1919)”, *Vatan Namus İttihad*, (Ed. Hakan Boz) Gazi Kitabevi, Ankara 2021.

AHMAD, Feroz, *İttihat ve Terakki (1908-1914)* Kaynak Yayınları, İstanbul 2010.

AHMAD, Feroz, *İttihatçılıktan Kemalizme*, çev. Fatmagül Berktaş (Baltalı), Kaynak Yayınları, İstanbul 2021.

AKSAKAL, Mustafa, *Harb-i Umumi Eşiğinde*, çev. Ebru Kılıç, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2018.

AKŞİN, Sina, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Yayınları, Ankara 2014.

BABACAN, Hasan, *Mehmet Talat Paşa 1874-1921*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

BALCIOĞLU, Mustafa, BALCI, Sezai, *Rothschildler ve Osmanlı İmparatorluğu*, Erguvani Yayınevi, Ankara 2021.

BARDAKÇI, Murat, *Enver*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

BARDAKÇI, Murat, *Mahmut Şevket Paşa'nın Sadaret Günlüğü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

BAYUR Y.Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2(4) Ankara 1991.

Cavit Bey, *Meşrutiyet Ruznamesi*, Haz: Hasan Babacan- Servet Avşar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

CEBESOY, Ali Fuat, *Millî Mücadele Hatıraları*, Vatan Neşriyatı, İstanbul 1953.

Cemal Paşa, *Hatıralar*, Haz: Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2021.

CENGİZ, Altay, *Adil Hafızanın Işığında*, Doğan Kitap, İstanbul 2014.

ÇOLAK, Mustafa, *Komitenin Kahramanı Enver Paşa*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2019.

ÇOLAK, Mustafa, *Komitenin Ruhu Talat Paşa*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2018.

DAL, Dilara, “Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na Girişi ve İngiliz Bahriye Misyonu”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2022 Bahar (36), s. 45-74.

DERİNGİL, Selim, *Simgeden Millete, II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*, İletişim Yayınları, İstanbul 2019.

EMİROĞLU, Kudret, *Tanın Gazetesi Başmakaleleri, 1 Ağustos 1908- 13 Nisan 1909*, Hüseyin Cahit Yalçın, Ötüken Yayınları, İstanbul 2022.

ERDİNÇ, Erol Şadi, *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Yargılamaları, Meclis-i Mebusan Soruşturması*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

FROMKİN, David, *Barışa Son Veren Barış*, çev: Mehmet Harmancı, Epsilon Yayınları, İstanbul 2018

HALE, William, *Turkish Foreign Policy 1774-2000*, Londra 2000.

HANİOĞLU, M. Şükrü, *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İletişim Yayınları, İstanbul 1986.

HANİOĞLU, M. Şükrü, *Preparation For a Revolution*, Oxford University Press, New York 2001

KALİGİAN, Dikran Mesrop, *Taşnaklar ve İttihatçılar*, çev: Deniz Mutlu Taşyürek, Aras Yayınları, İstanbul 2017.

KARABEKİR, Kazım, *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, Haz: Erhan Çiftçi, Kronik Kitap, İstanbul 2021.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 9, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

KARPAT, Kemal, *Türk Dış Politikası Tarihi*, çev. Güneş Ayas, Timaş Yayınları, İstanbul 2012.

KAZGAN, Haydar, *Galata Bankerleri*, Orion Yayınevi, Ankara 2005.

KELEŞYILMAZ, Vahdet, “Belgelerle Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşına Giriş Süreci”, *Erdem, İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Cilt: 11 Sayı: 31, Ankara 1998.

KISSINGER, Henry, *Diplomasi*, çev. İbrahim Kurt, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1994.

KURAN, Ercüment, “Osmanlı-Rus İlişkileri Çerçevesinde Ermeni Sorunu (1912-1914)”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 5, Ankara 1994.

KURŞUN, Zekeriya, “İbrahim Hakkı Paşa”, *DİA*, C. 21 İstanbul 2000.

MARDİN, Şerif, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008.

MUHTAR, Mahmut, *Maziye bir Nazar*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1999.

MÜHLMAN, Carl, *İmparatorluğun Sonu 1914*, çev. Kadir Kon, Timaş Yayınları, İstanbul 2021.

NOVİÇEV, A.D., *Osmanlı İmparatorluğunun Yarı Sömürgeleşmesi*, çev. Nabi Dinçer, Onur Yayınları, Ankara 1979.

ORTAYLI, İlber, “Osmanlı Diplomasisi ve Dışişleri Örgütü”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, I.Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul 1985.

ORTAYLI, İlber, *XIX. Asır Yakın Uzak Tarihimiz*, Osmanlı Ansiklopedisi, Cilt 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.

ÖKE, M. Kemal, *Siyonizm & Filistin Sorunu (1880-1923)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2021.

SANDER, Oral, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1987.

SHAW, Standford J., *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*. çev: M. Harmancı, E Yayınları, İstanbul 1983.

TEKELİ, İlhan, *İttihat ve Terakki Döneminde Dış Dünya ve Uygulanan Dış Politika*, Cumhuriyetin Harcı, Cilt 1, Köktenci Modernitenin Doğuşu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.

TOPRAK, Zafer, Bir Hayal Ürünü, İttihatçıların Türkleştirme Politikası, *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı 146, Şubat 2006.

TRUMPENER, Ulrich, *Almanya ve Osmanlı İmparatorluğunun Sonu, Osmanlı İmparatorluğunun Sonu ve Büyük Güçler*, (Ed. Marian Kent), Alfa Tarih Yayınları, İstanbul 2013

TRUMPENER, Ulrich, *Germany and the Ottoman Empire, 1914-1918*, Princeton University Press, New Jersey 1968

ÜNAL, Hasan, "Young Turk Assessments of International Politics, 1906-9", *Middle Eastern Studies*, 1996, S. 32, No. 2 (Apr., 1996), s. 30-44.

WEBER, Frank, G. *Eagles on the Crescent*, Cornell University Press, 1970.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, *Talat Paşa*, Yedigün Neşriyatı, İstanbul 1943.

YERASIMOS, Stefanos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye II, Tanzimattan I. Dünya Savaşına*, çev. Babür Kuzucu, Gözlem Yayınları, İstanbul 1975.

ZÜRCHER, Erik Jan, *Millî Mücadelede İttihatçılık*, çev. Nüzhet Salihoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul 1984.